
בס"ד

מכון מניטו

העמותה להנצחת מורשתו של הרב
יהודה לאון אשכנזי "מניטו" ז"ל

Manitou.org.il

ראשית התרומה

פירוש על מסכת ברכות

מאת

מוהר"ר יאודא ליאון אשכנזי (שליט"א) זצ"ל

*

ראשית התרומה

משנה

מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן - עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר.

שער א' - הקדמה כללית

מצות קריאת שמע, ענינה יחוד שם ה' דכתיב "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד. ומשמעותה על פי ההלכה קבלת [עול] מלכות שמים ועול מצות כדתנן בריש פרק ב'.

תנא קמא פתח בדרך שאלה: "מאימתי קורין" וכו', כלומר מאימתי ראוי להתחיל תקופת הערב גבי מצוה זו של קריאת שמע? כי דעות שונות הן וצריכין להיות. ואיזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם בכונת עול מלכות שמים ועול מצות, שאפשר להתחיל תחום הלילה בשיעורים שונים לפי דרכי החיים ועסקים יומיומיים של כל אחת מהכתות שבישראל. ומאיזו מהן יש להקפיד השעור בדרך כלל? דכל אחת מהן יש בה כונה מסויימת לקבלת עול תורה.

ובידוע כי בתקופתם ז"ל היו בחינות שונות בדרכי החיים, איש לפי דגלו ולפי מחנהו:

(א) - בחינת שבט לוי ובראשם הכהנים, אוכלים לחם הקדשים, אין להם חלק ונחלה בעניני העולם הזה, וכל עסקיהם בעבודת הקודש, בתלמוד תורה ובצרכי ציבור, והנלוים אליהם, כת הפרושים, דרגת בני יששכר, אוכלין חולין בטהרה.

(ב) - בחינת העניים והאביונים שבישראל, סומכים על שלחן זולתם, ופנויים למלאכת התורה ואוכלים לחם הצדקה.

(ג) - בחינת רוב בני אדם, עוסקים במלאכתם בששת ימי המעשה ונכנסים להסב בלילות, כל אחד קורא או שונה לפי כח קבלתו, ומקבלים קדושת שבת לעסוק בתורה ובעבודה, ואוכלים ממעשה ידיהם.

וכוונת התנא קמא לבאר את הבחינה הנכונה ביותר לדעת התורה שבעל פה לקרא את שמע, דהיינו להעיד האמונה באלקי ישראל ובתורתו, וכדי להחליט מזה הלכה למעשה. ושוב, מעשה ההלכה ולישנא התלמודית בה שנו החכמים מגלה לנו השקפתם בענין הנדרש.

וצריכא להדרש; כי עת הערב נקרא בלשונם "בין השמשות" ספק יום (ו) ספק לילה, והיה להם לדון על פי הסברה אם חובת ק"ש דשכיבא שייכת ללילה ממש, והקורא קודם לכך לא יצא משום ספק יום, או אם צריך להתחיל בעוד בין השמשות משום ספק לילה.

אמנם יש לדייק כי בכל הסברות פירשו דעתם בלישנא [ה] שייכת לעסקי החיים, והכלל העולה בשמעתין כי שלוש דעות עקריות הן, ונפרדות לפרטים.

(2)

א : דעת החכמים

אליבא דתנא קמא :

"משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן" וקמ"ל דכפרה לא מעכבא.

אליבא דברייתא :

"משעה שהכהנים זכאין לאכל מתרומתן" סימן לדבר, צאת הכוכבים.

אליבא דרבי יהושע :

"משעה שהכהנים מטוהרין לאכל בתרומתן".

אליבא דר' מאיר :

"משעה שהכהנים טובלים לאכל בתרומתן".

ב : דעת רבי חנינא

אליבא דברייתא :

"משהעני נכנס לאכל פתו במלח עד שעה שעומד לפטר מתוך סעודתו"

אליבא דרבי חנינא :

"משעה שעני נכנס לאכל פת במלח"

ג : דעת רבי אליעזר

"משעה שקדש היום בערבי שבתות עד סוף האשמורה הראשונה"

אליבא דרבי מאיר :

"משעה שבני אדם נכנסים לאכל פתן בערבי שבתות".

אליבא דר' אחאי :

"משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב" (אית דאמרי בימי חול ואית דאמרי

בשבתות, דברי

רש"י : מכל מקום מאוחר הוא (לכולם).

(3) והתנא קמא סבר כי הדין הוא כדעת רוב החכמים לקבל עול מלכות שמים בדרגת הכהנים וכפי עיקר שיטת הפרושים, האוכלין חולין בטהרה, כי הם מורים הדרך המתאים לעם ישראל בכללו, דכתיב¹ : "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" משמע דלכל ישראל נמי יתקרי כן; כי אף על פי שאינם מגזע אהרן ראויין היו לכתחילה להיות ממלכת כהנים, ועתידיים להיות כהני עולם בימות המשיח, ומקושרים בדרגת מה בקדושת הכהנים, ובפרט בעת קריאה זו.

וכן אומר הכתוב² : "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו" מקיש קוראי שמו לכהניו, ולכן ראוי להקפיד על זמן עבודה זו של קריאת שמע בהתחלת עבודת הכהנים בערב, וכן היתה דעת רוב החכמים.

1. שמות יט, ו.

2. תהלים צט, ו'.

וזוהו "משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן" כי אכילת התרומה היא התחלת עבודתם בעת הערב, אם נטמאו; וכל ישראל היו ראויין לכתחילה לדרגת הכהנים מצד נשמתן חלק אלוך ממעל; אמנם חטאו ב"אלהיך ישראל"³ וחזרה להם טומאת הזוהמא. אבל, כשחוזרין הם בתשובה לעבוד את ה' מאהבה, ומקבלים עול יחוד שם ה' ברצון כבתחילה ומכינים את עצמם לקרא בשם ה', ראוי להם לשאול כהלכה: "מאימתי קורין את שמע בערבין"? בעת הפסק טומאת כהנים שנטמאו; ומשיב, משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן, ולא בדרגת אכילת מעשר ולא בדרגת אכילת הקדשים כמבואר לקמן. ולפי שמתחילין הערב לענין עבודת הכהנים שנטמאו בשעה שהן זכאין לאכל בתרומתן כך מתחילין ג"כ סדר הזמן באותה שעה לענין ק"ש להורות כי שיעורם שוה משום השואת כונתם.

ואין לומר בהפך כי חשבו לקבע התחלת הערב לענין ק"ש בשעת צאת הכוכבים לסיבה או לסיבות הלכתיות סתומות, ונמצאת נמי שעה זו שעת אכילת התרומה לכהנים שנטמאו וכאילו במקרה! זוהי דרך בורות לגמרי שלא יתכן לומר דחסרה המסורה לבעלי הברייתות במצוה מפורסמת כזו. אלא החליטו רבנן לתלות זמן עבודת ק"ש לעבודת הכהנים בערב דהיינו הכהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשם והגיע עתם לאכל בתרומה כדנקט רש"י עיין שם. כי זהו ממש מצב איש ישראל הקורא בשם בעת השכיבה, כלו' אחרי עסקי היום, דאין צדיק בארץ וכו'. ונמצאת שעה זו שעת צאת הכוכבים, כדת' במסכת נגעים⁴ ולא במקרה כדיתבאר במקומו בענין דאין כפרה מעכבא. וראיה לזה כי בגמרא מפרש באורך שעת אכילת התרומה לכהנים בזמן צאת הכוכבים. ואילו מפני מה קבעו זמן קריאת שמע של ערבית בשעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן לא מפרשא.

אלא, כך שנו חכמים לפי קבלתם וכדית', ובחנו דעתם מאליבות שונות כל אחת מכוונת להשקפה עיונית מסוימת לפי טעמי מצוות ק"ש גופא; דאם לא כן, מה לנו כל הני דעות מחולקות בשיעור הכי קצר, וליתן פתחון פה למלעיגין, אחר כי היה להם (לפרק) [לפרש] מקרא ד"בשכבך" בשעה שבני אדם שוכבים וכו', ולסמוך דרך ישר על הזכר הידוע "מעלות השחר עד צאת הכוכבים" וכדפי' רש"י ז"ל דכל עת מלאכה קורא הכתוב "יום", מכאן שתחום של לילה מתחיל בצאת הכוכבים.

ולכן יש לנו בהכרח לסדר דרך הלימוד בלשונם בדיוק, דברים כפשוטם; וכן הענין במשמעות הלכות ק"ש של שחרית, ובכל המצוות האמורות בתורה והנדרשות בתלמוד לפי מסורת הפרושים.

ועל מה לא קתני "משעת צאת הכוכבים" כלישנא דברייתא? מפרש בגמרא דהא קמ"ל דכפרה לא מעכבא, וזהו בעיקר ההבדל בין לישנא דמתניתין ובין האליבות האחרות הסומכות דעתן ג"כ בעבודת הכהנים, וכדיתבאר בפירוש הגמרא ע"ש.

ומכאן ראיה ברורה שכוונת התנא קמא היתה להחליט בין הדעות השונות שהובאו בסוגיא, ולא דוקא ליתני בפירוש ההוא זמן שהן אוכלין.

ויש לומר בדרך כלל כי סדר התורה שבעל פה, הכתובה על ידי החכמים בסיעתא דרוח הקודש, אינה כסדר קודכוס בעלמא כלל ועיקר, כ[פי] שחשבו בטעות כמה מתחכמים בעיניהם; אלא, הסגנון של הגמרא, וסדר הסברות ומהלך המאמרים באו לרמז נמרץ לעניני

3. שמות לב, ד'.

4. פרק י"ד משנה ג'.

חכמה עילאה הגנוזה בחדרי הפסוקים והמשניות, דיש הבדל בין דרך "השלחן ערוך" וכדומה, ודרך למוד הגמרא לשמה, כלו' לצורך תלמוד-תורה, דברים כפשוטם. לכך תנינא⁵ "שנו חכמים בלשון המשנה, ברוך שבחר בהם ובמשנתם" וכל זה יתבאר בע"ה לפרטים.

אמנם שתי הבחינות האחרות אמרנו לעיל, מוסבות לעניים ולרוב בני-אדם, אמיתיות ג"כ, ויש להם על מה לסמוך כמובן, ומצאו מקום בהשקפתם ז"ל כל אחד לפי מדת נשמתו הראויה לו; אלא כי בתקופתם גבר מספר ההשקפות בענין הגדרת היהדות, ומשום סכנת המינות הוצרכו לקבוע הלכה למעשה בין הדעות המחולקות, להורות הכונה הנכונה לכלל ישראל; ואף כי רשות ביד הכל להורות השקפות היחידים בדרך למוד, שכולם דברי אלקים חיים, בכל זאת נפסקה הלכה למעשה בדרך היותר קרוב[ה] אל האמת המוחלטת[ת], ר"ל האמת גבי הכלל, ועל פי חכמתם המקובלת להם.

לכן בעל המשנה בא לאשמעינן שמכאן ואילך כונת קבלת עול מלכות שמים, ומשמעותה בדרכי התורה ובחכמת ההלכה, כלו' הגדרת היהדות בתור מסורת חיים, מורשת אבות העם ונביאיו, והיינו קריאת שמע למעשה ההלכתי, צריכה להתגדר לעבודת הכהנים; ולכך מצותה משעת צאת הככבים לכל העם, הן כהנים, הן עניים הן בעלי בתים משום לא תתגודדו; וכולם הודו לו, דסתם משנה היא.

אבל לא במקרה הובאו דעות הברייתות בגמרא, כי צורך גדול הוא למתלמדים, להבין עומק השאלה בפרטיה כפי סברת כל חכמי ישראל התלמודיים, וכדי שכל אחד יכיר באר היטב המקום הראוי לו בכלל ישראל, ותהיה כונתו נכונה וכשרה בעת העבודה, בהיותו עושה מעשה ההלכה בתוך אחיו ובשם כל ישראל; ולכך ראוי להעמיק ג"כ בכונת הברייתות, אף כי אין הלכה כהני רבנן.

ויש לומר כי הענין המקיף לכל הני דעות בכללם, הוא דאין תרומה בלי תבואה, ואין תבואה אלא בזכות הצדקה, וכל ישראל ערבים.

ולכן סמכו דעתם בדרך כלל בשלושת העמודים עליהם העולם עומד, התורה, העבודה וגמילות חסדים. הן הן המדות המיוחדות לשלוש הבחינות בקבלת התורה דאמרנו לעיל.

ועל פי הדרש ומוסר השכל יש להאריך.

ולביאור הענין קצת, נראה כי בכונה בחנו בלשונם שעת האכילה בכל הבחינות, ואפילו לר' אליעזר "בשעה שקידש היום בערבי שבתות" דאין מקדשים אלא במקום סעודה, כנודע.

והטעם כי הצד השווה שבהם הוא האכילה, עבודה הראשונה שנצטוו בה בני אדם סמוך לפריה ורביה, דכתיב⁶: "מכל עץ הגן אכל תאכל, זו לעבדה; ומעץ הדעת וגו' - זו לשמרה". ובכל המדרגות, הן גופניות הן רוחניות, עיקר ועצם העבודה נקרא בלשון חז"ל "אכילה" וכן לשון המקרא⁷: "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליו יאכלו" וכדומה. שכן מצאנו גבי חכמי האמת והמקובלים שכל תכלית מעשה המצוות בכוונות הראויות נקרא

5. פרקי אבות ריש פרק ו'.

6. בראשית ב', טז.

7. ישעי' ג', י'.

אצלם יחוד וזווג; אמנם העונה של אותו זווג נקרא "אכילה" וכן בלשון חז"ל⁸ : אוכל פרותיהם בעולם הזה" וכדומה.

לכן יש להבין גדלו של מעשה האכילה, עד כי המשילו שלחנו של אדם למדבחה ממש⁹, כי עיקר העבודה הוא להכניס פנימה מה שהיה בחוץ, וזהו היחס בין שתי העבודות הכלליות ביותר, הפריה ורביה שהיא התכלית לצורך הוויית הדמות והאכילה שתכליתה הקמת החיים לצורך מציאות הצלם. ואף כי אפשר לעונה בלי פריה ורביה אי אפשר לפריה ורביה בלי עונה, כמובן. ובעת האכילה מתקיים תדיר המצב של בשר אחד; ויש לומר כי לכך דרש ר' אלעזר במס' כתובות (מז:): "עונתה אלו מזונות(יה)" ובזה יתיישב גם כן מה שפירש רש"י על אשת פוטי פרע¹⁰ "ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל" היא אשתו, אלא שדבר בלשון נקיה, ועיין בפירוש הגור אריה כי האוכל הוא התשמיש דכתיב¹¹ : "אכלה ומחתה פיה", עיין שם.

וזוהי סגולת האכילה בכל הבחינות להקריב אל הנפש ואל מקור החיים את האורות הגנוזים בברואים.

לכן, ברור כי לא רק אכילת הקדשים יש בה מעלת העבודה, אלא כל אכילה מכוונת לעבודת הבורא, יש בה במדה מסויימת דרגת העבודה, דברים כפשוטם. ואילו אכילת הקדשים היא עבודת הקודש כמשמעו.

אי לכך, בכונה ברורה תלו ענין קריאת שמע שהוא שורש ועיקר לכל העבודות במעשה ההלכה, ובריש סדר זרעים, (ל)[ב]ענין האכילה בכלל, שהיא שורש ועיקר לעבודת הבורא. לכן ראוי לשים לב לעומק השאלה הנדרשת הכא : כלומר [ב]בחינת מה אנו חייבים לקבל עול תורה? דכל הני רבנן נחלקו דרך שיטה כוללת לעצמה, והלכה כדעת חכמים ואליבא דתנא קמא.

8. עיין שבת קכז/א, קידושין לט/ב, ירושלמי פאה א/א, ספרי האזינו פסקא שלו משנה ב' ועוד רבים.

9. עיין ברכות דף נה/א, חגיגה דף כז/א.

10. בראשית פ' וישב ל"ט ו'.

11. משלי ל' כ'.

שער ב' - ביאור המשנה

מאימתי קורין את שמע בערבין :

קריאת שמע דשכיבה, שמצותה בערב כדתנן לקמן (דף י:) "בערב בית שמאי אומרים וכו' ועיין בספרי (בדפוס התחיה [פרדס] דף תש"י).

ובגמ' : והכי קתני זמן ק"ש דשכיבה אימת וכו'. קשיא ליה קריאת שמע דשכיבה ומכאן רמז לקריאת שמע מדאורייתא; תנא היבא קאי דקתני מאימתי? רש"י : מהיבא קא סליק דתנא ביה חובת קריאת שמע; תנא אקרא קאי ושם למד חובת הקריאה; ומכיון דסליק מקראי ללמד החובה, נוכל לומר דלפי שיטת רש"י התרצן הביא הקרא ד"בשכבך" לדרשה גמורה ולא לאסמכתא בעלמא, דיש לדייק בדברי רש"י מעקרא אמר קא סליק דתנא ביה החובה דילמא מדרבנן, ולבסוף פירש דבקרא קאי ללמד החובה.

אמנם צריך עיון כי אבות העולם נחלקו בזה בתלמוד ועיין תוספות סוטה ל"ב¹².

ונראה פשוט דמאן דסבר מדרבנן מתכוון לתוכן הפרשיות אבל חובת הקריאה מדאורייתא ובזה יובן ההבדל בין לישנא דמתניתין ובין לישנא דקורין קריאת שמע; בלישנא דידן, "קורין את שמע" מיירי בעיקר על מצות יחוד שם ה' מדאורייתא והפסוק הראשון עיקר הצווי; אבל "קורין קריאת שמע" מיירי על סדר תוכן הקריאה מדרבנן; וראיה לזה מימרא דר' יהודא בר זבידא בסוף הפרק "בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע וכו'" יעויין שם (יב:).

בערבין - לשון רבים גרסינן

כתב הרב "חיי שלמה"¹³ דלפי דעתו רבי אליעזר הוא דאמר לישנא דמאימתי קורין וכו', ורבי אליעזר שמותי היה, פירוש מתלמידי בית שמאי כמבואר בכמה מקומות בתוספות. לזה אמר בדבריו : "בערבין", ולא בשכיבה, דאזיל לשיטתו ד"בערבין" משמע גם כן זמן דשכיבה ובא לחזוק דבריו. אך האי בעית אימא יליף מבריאתו של עולם סבירא ליה כהאי בעית אימא דלקמן בדף

12. בדיבור המתחיל ורבי, שלא יקראנה למפרע וכו' ועיין גם תוספות עירובין כג: דיבור המתחיל פשטיה ובבא בתרא דף קס"ז דיבור המתחיל מנין - אחג

13. הרב חיים שלמה קום, פירושים על הש"ס בהלכה ואגדה..., ירושלים תרפ"ט - אחג

ג' ריש עמוד א' דרישא ליו רבי אליעזר היא, וקשיא ליה, אם כן היה (ליל) ¹⁴ זמן קריאת [שמע] דשכיבה ולא בערבין, ולזה תירץ יליף מבריאתו של עולם ושם נאמר ערב ובוקר, עיין שם.

אבל קשה, כי לפי פירוש רש"י האי בעית אימא הובא על מה [ד]תני בערבית ברישא דוקא, ולא באר הרב הנ"ל אם דעתו לומר דלד"ה החובה לקרות קריאת שמע היא דיליף מברייתו של עולם ומה פירוש הדבר, דלכאורה מהבריאה עצמה ילפינן הסדר, ולא דוקא מהפסוק. ועוד כי בכל דוכתין תנינא בלשון "ערבין" או "ערבית" ודוחק לומר שכל בעלי הברייתות תלמידי בית שמאי היו. ועוד, לימא "בערבית" כדאשכחן גבי "שחרית" או "בערב" כמו גבי הברכות, מאי בערבין?

ויש מפרשים כי שני ערבים הם:

(א) - שקיעת החמה (ביאת אורו - כדעת הרשב"ם).

(ב) - צאת הככבים (אסיפת אורו).

וסומכין דעתן על מילי דערבית: "מעריב ערבים בחכמה" ומשום כי עיקר החילוק למעשה קאי בזמן דבין השמשות, ספק יום ספק לילה, מבארין כן השאלה: "מאימתי מתחילין לקרות את שמע, בזמן השתי ערבין דבין השמשות?" ; אי כרבי יהודה גבי שבת לחומרא, וזו אליבא דר' אליעזר, משעה שקידש היום בערבי שבתות - אי כדעת חכמים גבי תרומה, דלא אכלי כהנים עד דנפיק בין השמשות דר' יוסי, לחומרה נמי? ¹⁵ ולכן תנו "בערבין" דמשמע תרי ערבים. וסומכים גם כן (בלשון) [על לשון] המקרא ¹⁶: "זאת הכבש השני תעשה בין הערבים" תרגם אונקלוס "בין שמיא".

ובנפול היסוד, יסול הבנין: דהני "ערבים" של "מעריב ערבים" סתם לשון רבים הוא ; ו"בין הערבים" לאו זמן שכיבה, ויש לו מובן אחר לגמרי בהלכות קורבנות.

אלא גרסינן "בערבין", לומר בין בערבי חול דלית בהו משום ספק, בין ערבי שבתות וימים טובים דאית בהו משום ספק. והעד, לישנא דרבי אליעזר "מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבין" כלומר גם בערבי חול,

14. ליה לומר ? -אחג

15. עיין רב ניסים גאון, ברכות דף ג' עמוד ב' בסוף פירושו, ועיין שבת ל"ה - אחג

16. שמות כט, לט ועוד מקומות.

ולשיטתו משיב "משעה שקידש היום בערבי שבתות" כלומר שזמן התחלת קדושת שבת יהיה נמי השיעור לקריאת שמע בערבי חול, וכל שכן לערב שבת, ודעתו כי ראוי ליחס כבוד קדושת שבת, יום פנוי מעסקי חול, למצות קריאת שמע המורה (ל) [על] קבלת עול תורה, משום גובה קדושתה.

אבל בבוקר תנא בלשון "שחרית" כי בשחר אין הבדל בין קודש לחול לענין התחלת היום וק"ל.

אמנם בגמרא "מאי שנא דתני בערבית ברישא" ולא אמר "בערבין" דשם עוסק בסדר העתים דוקא, למה הקדים במשנה עת הערב לעת הבוקר, ומצינו בכל הברייתות לשון "ערבין" חוץ מהברייתא דרבי מאיר אדחכמים; והכא שאני, ברור שהוא עוסק בימות החול דוקא, מדאמר: "משעה שרוב בני אדם נכנסים לאכול פיתן בערבי שבתות" ופירש"י: ממהרים - משמע שבערבי שבתות עצמם כבר התפללו קודם לכך. אבל באליבא דרבי אליעזר, לשיעור שוה לכל ימות השבוע הוא מתכוין, ועוד יתבאר טעמיה להחמיר.

ובדרך רמז, התנא קמא סבר לתלות קריאת שמע לאוכלי תרומה, ורבי אליעזר תלה אותה לקדושת שבת, כלומר לאוכלי המן; ושנים בקנה אחד; דבמדרש¹⁷ "לא נתנה תורה [לדרוש] אלא לאוכלי המן [ו]שניים להם לאוכלי תרומה" אלא כי רבי אליעזר מחמיר בדרגת הקדושה, וכדיתבאר עוד.

משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן

דכתיב "בשכבך" וכתיב¹⁸ "וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף" ואין טרף אלא תרומה, דכתיב¹⁹ "המעשר והתרומה, הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בבית" והענין, כי אין זמן שכיבה אלא בעת שהכהנים אוכלים את הטרף, דהיינו התרומה, בדרך: "הטריפני לחם חוקי"²⁰ ועוד יתבאר במהדורה הב'.

לכן תנא "משעה שהכהנים" וכו' והשעה תהיה מה שתהיה; שכונתו כאן להורות הקשר בין סגולת קריאת שמע ובין סגולת עבודת הכהנים וכדפ', אבל

17. תנחומא בשלח סוף פ' כ. מכילתא יז, ועיין גם בעל הטורים ריש פרשת חקת-אחג

18. במדבר כג, כד - אחג

19. מלאכי ג, ח' ויו"ד - אחג

20. משלי ל"א - אחג

לפסוק למעשה אנו צריכין לברייתא ד"ובא השמש וטהר" ובלישנא ד"סימן לדבר צאת הכחבים".

ובמדרש, ²¹ כיון שאמרו ישראל "נעשה ונשמע" אמר להם "ועשו לי מקדש" ופתח ב"ויקחו לי תרומה".

עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר

לעולם סימנה, "חמור נוער" ולתיקון לאה קסבר, דכתיב ²² רש"י שם : חמור בעל (ה)עצמות סובל עול תורה וכו'; וכתוב ²³ "ובני יששכר יודעי בינה לעיתים, לדעת מה יעשה ישראל" עי' ספורנו ויחי מ"ט. ויט שכמו לסבל, שני מיני המשא, והם עול תורה ועול ציבור וכו'; ועוד בעל הטורים, היה יששכר נושא משאות של ישראל בתורה, ורוב סנהדרין היו מיששכר וכו' שהיו מרביצין תורה בישראל בלשכת הגזית, שהיתה חציה (בקדושה) [בקודש] וחציה בחול, וכן היתה נחלתו על שפת הים, בין (ה)ים ליבשה, עי"ש.

והענין כי רבי אליעזר בעי כהן חבר. דאיתא בסנהדרין דף צ' ע"ב, אמר רב אחא בר אדא, אמר רבי יהודא : "כל הנותן תרומה לכהן עם הארץ, כאילו נותנה לפני ארי. מה ארי ספק אוכל ספק דורס וכו' ואמר רבי אליעזר (לקמן דף ג') : שלש משמרות הוי הלילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי" שהקב"ה מגלה מדותיו כנגד מדות האדם; דאם הכהן בטהרה האר"י אוכל כביכול, כי לחמו הוא, ואם אינו בטהרה דורס חלילה, שהכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם ²⁴ מאל דוקא, ודע כי ר' אחא בר אדא בעל בינה לעיתים היה; ושפיר אזיל ר' אליעזר לשטת עצמו, דאין תיקון רח"ל בערבי שבתות, כמבואר אצלנו מכמה מקומות.

וענין תיקון לאה כדתניא ²⁵ "אדם בא מן השדה בערב, ויבא יעקב מן השדה בערב, ואתא יעקב מן חקלא ברמשא ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבא (וכו') [וגו'], ושכב עמה בלילה הוא (וכו') [וגו'] ותקרא שמו יששכר ²⁶.

21. לא מצאתי את המקור של מדרש זה - אחג

22. בראשית מט, יד-טו - אחג

23. ד"ה א, יב, לב-לג - אחג

24. ע"פ תהלים קד, כא - אחג

25. ברכות ד: - אחג

26. בראשית ל, פסוק טז ופסוק יח, ותרגום אונקלוס שם - אחג

ואיתא במסכת נידה (לא, א) : אמר ר' מלמד שהקב"ה סייע באותו דבר שנאמר "יששכר חמור גרם, חמור גרם לו ליששכר" ועוד במדרשים. ואיתא במסכת עירובין (ק, ב) בלאה דכתיב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבא כתיב בזרעה ומבני יששכר יודעי בינה לעיתים לדעת מה יעשה ישראל דאמר רבי יוחנן (שם) כל אשה שתובעת בעלה לדבר מצוה הויין לה בנים שאפילו בדורו של משה לא היו כמותן וכו'. ובמדרש²⁷ וכי מנין היתה יודעת לאה שבא יעקב, שיצאה לקראתו, אלא שניהק חמורו ושמעה ויצאה וזהו "חמור גרם" ועי' עוד בשפתי חכמים שהחמור נער והקב"ה סייע באותו לילה [דוקא] שנתעברה, טפס הלשון בדיוק.

ובדרך רמז, אשמורה ראשונה, פירוש שלישי הלילה, ומכאן ואילך עבר הזמן, דלא מקרי תו זמן שכיבה, דכתיב "וישכב" וכתיב גבי יששכר²⁸ "וירא מנוחה כי טוב" ועיין עוד בספורנו שם, יפה יפה פירש.

ובדרך האמת, אשמורה הראשונה שלישי העליון של [ה]פרצוף הנודע, והמכונה בשם לילה הוא; ותקונו בסוד שלישי הלילה ותו לא; ועי' בספרי המרח"ו סוד העיבור והיניקה.

כלל העולה שכונת ר' אליעזר להחמיר בדרגת הקדושה, ליחס ק"ש לכהן חבר, אוכל תרומה בטהרה ודאי, וכדיתבאר עוד בענין דכפרה לא מעכבא, עי"ש.

וחכמים אומרים עד חצות

ענין חצות הוא אמצעייתא דאמצעייתא, קו היושר קו הרחמים, המשכת הגואל, ומשה ידע ודוד נמי ידע.

ואם סימנה בסוף האשמורה, כלומר כלבים צועקים בסוף האשמורה השניה, נמצא כבית אפל ובעי סימנים דאשה מספרת ותינוק יונק לקרות בשל שחרית. כלומר, לא נשלם העסק; שענין היניקה בא כנודע לצורך השלמת הפרצוף בחינת התחתונים; דהיינו הרגלים, דורות האחרונים פניהם ככלבים²⁹ וכו' אבל אם סימנה כלבים צועקים בחצות, סוף האשמורה האחרונה יממא הוא, עלמא דאתי. וגאולתא היא בלא יחרץ כלב לשונו³⁰ בחצות בעת הצעקה, בחצות. הא כי לתקון חצות נתכונו, ועוד יתבאר בפירוש הגמרא.

27. בראשית רבה צט, ט'.

28. בראשית מט, טז.

29. ע"פ סוטה מט/ב.

30. שמות יא, ז'.

רבן גמליאל אמר עד שיעלה עמוד השחר
ולדידיה כל הלילה קרוי זמן שכיבה, שכל הלילה זמן כפרה כדמתניתין
בסיפא.

דמיתה היא דמכפרת. ושינה חד בס' ³¹, וכתיב ³² על המזבח כל הלילה. והלכה
כמותו בדיעבד, ויש מי שאומר אפילו לכתחילה. דזכות רחל בכל הלילה שכל
הלילה לה כנודע. ועל מה לית ליה ההוא סייג דחצות, עי' בפירוש הגמרא.

עמוד השחר

התחלת הבוקר נקרא עמוד השחר משום ³³ "זה' הולך לפניהם יומם בעמוד
ענן" וכתיב ³⁴ "הנה אנכי בא אליך בעב הענן (וכו') [וגו']".

31. ברכות נז; זהר א קסט; ג קכ; רלד: - אחג.

32. ויקרא ו', ב'.

33. שמות יג, כא.

34. שמות יט, י'.

שער שלישי

פירוש הגמרא (מהדורה א')

תנא היכא קאי דקתני מאימתי ותו מאי שנא דתני בערבית ברישא ליתני דשחרית ברישא? תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך והכי קתני זמן ק"ש דשכיבה אימת משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן. ואי בעית אימא יליף מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.

פרק א'

ענין החובה

אופן א'

ותו מאי שנא דתני בערבית ברישא, ליתני דשחרית ברישא, כך גרסינן. ובהגהות הב"ח מאי שנא תני דערבית ברישא, סבר דלד"ה מצוות של יום חביבין והיה לו להתחיל בשל שחרית, דאם יש טעם לשינוי הסדר, במצוה גופא תליא דבר, ולכך גרס דערבית ברישא, כלומר מאי שנא דתני מצות קריאת שמע דערבית ברישא.

אלא הגירסה הישנה נראית יותר: מאי שנא דתני בערבית ברישא, כי ודאי שסדר הזמן הוא דגרם השנוי דאם לא כן היה מקפיד של שחרית ברישא, משום דמצוות של יום חביבין. וליתני דשחרית ברישא, כדרך הרגיל במצוות. (ואין) [ולא] צריך להגיה.

והענין:

תנא היכא קאי דקתני מאימתי?

כלומר מה היה לומד מקודם דפתח דבריו הכא בענין הזמן ובלשון "מאימתי" דמשמע שיש זמן קצוב למצוה זו, דאם דיוק זמן המצוה כל כך עדיף, מאי שנא דתני בערבית ברישא?

ושתי השאלות מקושרות בדעת המקשה. אבל רש"י נקט חדא דמשמע תרי, היכא קאי, מהיכא קא סליק דנא ביה חובת קריאת שמע, שהתחיל לשאול כאן זמן הקריאה דילמא יש לו מקור ללמד החובה לחוד, ומקור ללמד הסדר

לחוד? ומשיב: תנא אקרא קאי, ושם למד חובת הקריאה, והכי קתני ברישא
זמן קריאת שמע דשכיבה וכו', משום דקרא ביה "בשכבך" ברישא.

והכי קתני זמן קריאת שמע דשכיבה אימת

אית דגרסי: והכי קתני; זמן ק"ש דשכיבה אימת? ולא נראה, דאם כן הוא
אמינא דדעתו בשכיבה ממש.

אלא כך באורו: וכך פירש לנו מתי זמן הק"ש דשכיבה, משעה שהכהנים וכו'
דקשה ליה אם עיקר חובת ק"ש בזמן הערב, כלומר אפילו אם אין בדעתו
לישון, או אם עקר על המטה, כלומר סמוך למטה. אלא מכל מקום, במצוה
האמורה בפסוק ד"בשכבך" קאי, אפילו דתני בלשון ערב. ויש לומר כי
המקשה סבר: תנא היכא קאי דקתני מאימתי קורין את שמע בערבין, לשון
ערב? הא אין לנו אלא הפסוק דבשכבך! ומתרץ: התנא קאי בהאי פסוק
דבשכבך והכי מפרש לנו זמן קריאת שמע דשכיבה אימת: משעה שהכהנים
נכנסים וכו'. ולכן תנא בלשון ערב, דכתיב וטמא עד הערב. ועוד, דרשינן
בשעה שבני אדם שוכבים, כלומר בשעת התחלת הלילה, ולכן תנא בערבין,
לשון ערב, כלומר בהתחלת הלילה. ונקט סדר הזמן כסדר הכתוב בשכבך
ברישא וכדפ'; וכך באורו הפשוט.

ואב"א יליף מברייתו של עולם, דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד.

דאין להביא ראיה מ"בשכבך" ברישא, כי גזרת הכתוב הוא, ואינו קאי על סדר
הקריאה. דהא אפשר שכיבה דאין אחר כך קימה, אבל א"א קימא דלא קדמה
לה שכיבה, לכן בהכרח לכתב רחמנא בשכבך ברישא ואין הסדר שייך לק"ש
כלל אלא לשכיבה ולקימה גופא.

וליתני דשחרית ברישא

משום פתח דברין יאיר³⁵. וכדאשכחן בשחרית תחילה בסדר הקרבנות פעמים
ביום כמו הק"ש, ותירץ: יליף מברייתו של עולם, כתיב ביה ערב תחילה.
ותימה על הפסוק דתמידין, דאם סדר הבריאה כל כך עדיף, למה לא הקפיד
הכתוב גבי קרבנות? ויש לומר פשוט כי גבי ק"ש דוקא הסדר דערב תחילה
עדיף, כי מציאות הערב והבקר היא דיליף מברייתו של עולם, ומשום
[ש]העולם נברא בבי"ת אנו צריכים לקרות ק"ש להעיד ביחוד שם ה',
ולאפוקי הכפירה דשתי רשויות.

35. תהלים קיט, קל. ועיין שמות רבה פרשה נ' פסקה א'. אהג.

אבל גבי קרבנות שאני, דאין מקריבין קרבנות אלא ביום, שענינם להביא לעלמא דאתי, יום שכולו אור, לא יום ולא לילה ולעת ערב יהיה אור³⁶, גנוז לצדיקים³⁷, ומוכרח להקפיד קרבן של בקר תחילה, וזהו דכתיב: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" כלומר אפילו דיש ערב ובקר, היום אחד; הרי נמי ה' אחד, מעולם [ו]עד עולם.

אי הכי, סיפא דקתני בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה, ליתני דערבית ברישא ?

ליתני דערבית ברישא, כך גרסינן. כלומר מילי דערבית. אבל אק"ש, מאי שנא דתני בערבית כדפ' לעיל.

תוספות, ד"ה אי הכי : ...אי אמרת דסמ[י]ך אקרא דברייתו של עולם, א"כ קפיד אכל מילי, א"כ סיפא דקתני וכו'.

קפיד אכל מילי: פירוש, אם סמך דעתו על הפסוק ד"ויהי ערב ויהי בקר", ולכך תנא בערבית ברישא גבי הקריאה כדאמרת, היה לו לשמור הסדר גבי הברכות נמי; כי בסדר העיתים קאי, ולא דוקא בסדר הקריאה, שהזמן כולל אכל מילי דבעתו. אבל, אי הוה סמך על הפסוק ד"בשכבך" לא מקשינן, דאינו קפיד קרא אלא אק"ש, דברכות אינן מעכבות כנודע. אם כן, מה דאמרת דיליף מברייתו של עולם, קשה משום סיפא דקתני "בשחר מברך" וכו', ובעינן טעמא לשינוי הסדר גבי הברכות.

תנא פתח בערבית ברישא והדר תני בשחרית; עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית, והדר פריש מילי דערבית.

ותימה ! דלכאורה אין תשובתו תשובה ! דנראה כאילו פריש מילי דקושיתו בעלמא, ועדין חסר הטעם !

אבל, הענין הוא "כלל וכלל, ופרט ופרט". כלומר, פתח בערבית לענין הקריאה שהוא העיקר; והדר תני בשחרית באותו העיקר, כדפ' רש"י שם "מאימתי קורין" וכו'; עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית, דהיינו אופן הברכות שהן הפירוש לטעמי מצות הקריאה, כלומר שהיוצר אור הוא הבורא

36. ע"פ זכריה יד, ז': והיה יום אחד הוא ידוע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור. - אחג

37. בראשית רבה מב, ג'.

חושך וכו'; והדר (תני בערבית) [פריש מילי דערבית] שהמעריב ערבים הוא הפותח שערים, וזהו משנה עיתים וכו' וכדיתבאר.

עד דקאי בשחרית.

שאי אפשר להתחיל בפירוש הפרטים אלא אם כן היה ביום. שדוקא ביום אפשר לו לראות אופן הפרטים ולהבין ענין צורתם בגילוי; דמעיקרא היו בהעלם, ואי אפשר לפרטם בערבית ברישא, וזהו "ויהי ערב" תחילה, כלומר, דרגת עולם הזה; ובמה שנמצא בעולם, ומנסיונות דעלמא הדין, מיד ובדרך כלל יש לו אות ומופת למציאות העולם הבא, בחינת "אמונה" דכתיב "ואמונתך בלילות". שהאמונה העלם האמת כנודע, וכמו שהחושך הוא העלם האור, כמו כן עולם הזה הוא העלם עולם הבא; אי לכך אי אפשר לעסוק בפרטים עד דקאי בשחרית.

לכך קפיד כללו של ערבית תחילה, ומיד אחר כך כללו של שחרית, דהיינו דרגת עלמא דאתי בחינת האמת; כי האמת גילוי האמונה, מה שהיה תחילה בחינת האמונה, בגילוי הכלל ולא הפרטים, שהפרטים עדיין בהעלם, אז, כשבא האור, מתגלה אופן אמיתתו גם לפרטים. וזהו "עד דקאי בשחרית", שאי אפשר קודם לכך. ואז, רואה ומביט מה הם הפרטים שהיו בתכלית הבריאה אשר תחילתה בערב. כי בהעדר האור נתערבו הצורות ונעלם אופן היצירה בעומק הבריאה; ודוקא בסוף המעשה של הלילה מתגלה מה שהיה תחילה בבריאה בחינת העלמה.

כלומר, דוקא בעלמא דאתי מתגלה טיבו דעלמא הדין, דאי אפשר לו לאדם לדעת מה טיבו של עולם, שעדיין עין לא ראתה משום "ויהי ערב"; וכן הוא אומר³⁸: "מה רב טובך אשר צפנת" כי אף על פי שהוא כבר בפועל, דכתיב "פעלת לחוסים בך", בכל זאת עדיין צפון ואי אפשר להסתכל בו, דענין הברכה בעלמא הדין להיות סמוי מן העין כנודע³⁹.

וזהו שאמרנו "כלל וכלל, והדר פרט ופרט". ערבית ברישא, והדר בשחרית, כלומר כללו של ערבית מביאו מיד לכללו של שחרית, אבל עד דקאי בשחרית רואה הפרטים, ואז דוקא מפרש הפרטים דבעלמא הדין נמי.

38. תהלים לא, כ'.

39. אין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין - תענית ח'; ב"מ מב., בר"ר סד, ו, זהר א רב., ב רכה. - אחג

שבדרך כלל, מציאות העולם הזה מורה בהכרח למציאות העולם הבא, וזהו ענין האמונה שהיא בדרך כלל כדאמרנו. אמנם אופן העולם הבא הוא דמבאר אופן העולם הזה לפרטים, והוא ענין של דעת, הילכך בשחר אומר אמת ויציב, שהעולם הבא הוא התכלית לחיי העולם הזה, ומה שהוא התכלית הוא דמחייב אופן הפרטים שבאמצעים, אבל העולם הזה אינו אלא האמצעי לזכותנו לחיי העולם הבא; לכן מציאות העולם הזה, שהוא האמצעי, מחייבת המציאות של העולם הבא בדרך כלל דוקא, דהיינו דרך האמונה; אמנם הסדר השייך לפרטים הוא בהפך בהכרח, כי מה שעתידין להשיג באורו של עולם התכלית, הוא דמחייב [את ה]צורות הפרטיות שבעולם האמצעים.

על כן, כללו של עולם הזה קודם בהכרח לכללו של עולם הבא, כי, במעשה, מציאות האמצעים קודמת למציאות התכלית; הילכך פתח בערבית ברישא משום סדר ברייתו של עולם, והדר תני בשחרית שבו נמצא הרמז לתכלית הבריאה. אבל מחשבת הפרטים שהיא בעולם הבא היא דמחייבת הצורה שבאמצעים, ועד דקאי בשחרית, ואז דוקא, פריש מילי דשחרית; והדר פריש מילי דערבית שהשגתם קשה מכולם.

כלומר, ברישא "ויהי ערב" והדר "ויהי בקר" ובשביל "יום אחד" חוזר לפרש הפרטים שבערב, שכבר ראה אותם באור בקר, ונבן.

אי נמי, יש לומר כדפירשנו לעיל, כי סדר הבריאה דכתיב ערב תחילה, שייך בעיקר לענין הקריאה גופא; אמנם הברכות מעין התפלה, והתפלה מעין הקרבנות; הילכך שינה הסדר כדפ', ודוק כי עצם הפירוש חד הוא.

אופן ב'

ענין הקריאה

תנא היכא קאי דקתני מאימתי ותו מאי שנא דתני בערבית ברישא ליתני דשחרית ברישא? תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך והכי קתני זמן ק"ש דשכיבה אימת משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן. ואי בעית אימא יליף מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.

1

פי' רש"י:

מהיכא קא סליק דתנא ביה חובת הקריאה?

ופירוש הדבר, לאיזה טעם אנו חייבין לקרות ק"ש, דהיינו להעיד ביחוד שם ה' כי הטעם בא מסוד הפסוק הנדרש; ואינו דומה טעם פסוק זה לפסוק אחר, וכדי לקיים החובה בכונה הראויה, אנו צריכים לדעת מאיזה פסוק למדו החובה.

ומשיב:

תנא אקרא קאי וכו', פירוש ושם למד חובת הקריאה.

והכי קתני ובלשון "ערב" זמן ק"ש דשכיבה אימת וכו' דכתיב: "בשכבך" ודרשינן כדברי בית הלל, "בשעה שבני אדם שוכבים" וכו', דהיינו הערב. ומשום "ויהי ערב ויהי בקר", תנא בערבית ברישא.

דאם לומדים חובת הקריאה מהפסוק דבשכבך ודאי יש לפרש ענין הסדר מהפסוק ד"ויהי ערב" משום שינוי הלשון דמתניתין; וכך פירש רש"י: ואב"א, פי' הא דתנא ערבית ברישא; דבאליבא דבית הלל קא מפרש, משום דהלכתא כמותם.

אבל, על דברי בית שמאי יש להקשות קושי' חמורה : דתנן (לקמן י:) בערב בית שמאי אומרים כל אדם יטו ויקרו⁴⁰ ובבקר יעמדו דכתיב בשכבך ובקומך: דאמר לך בית שמאי, נימא קרא⁴¹ בבקר ובערב, מאי בשכבך ובקומך? בשעת שכיבה, שכיבה ממש וכו'.

אם כן, מהיכן למדו בית שמאי חובת הקריאה בערב ובבקר? דאין לומדים תרין יתורין מחדא מילתא אלא אם כן יש צורך גדול בדבר, ולמה לא אמרו בית שמאי כבית הלל? והא דמפרש בגמרא "בשלמא בית הלל קא מפרשי טעמייהו וטעמא דבית שמאי" דהיינו כי הפירוש דבשכבך ובקומך הוא בשעה שבני אדם שוכבים וכו', אינו דוחה כלל, דהא מקשים בית שמאי "נימא קרא בבקר ובערב", והי"ל להקשות בל' אקרא דבשכבך, נימא קרא בשעת שכיבה ובשעת קימה, והכי נמי הוינא דרשין "בשעה שבני אדם שוכבים" וכו'.

ולכך, בהכרח לפרש דעתם באופן שדורשין "בשכבך" כבית הלל לענין זמן הקריאה "בשעה שבני אדם שוכבים" וכו', כלומר לאו דוקא ערב, אלא זמן דמקרי תו זמן שכיבה, ומוכרח כן מהבשלמא שבגמרא, דמשמע כי בית הלל קא מפרשי גם טעמייהו וגם טעמא דבית שמאי, ועוד, מדכתיב "בשכבך" ולא בשכיבה או בשעת שכיבה, דורשין יתורא חדא, שכיבה דידך, שכיבה ממש. אמנם, חובת הקריאה, מאין דרשוה? אלא זהו דמתרץ "ואב"א יליף מברייתו של עולם דכתיב וכו'", כלומר שגופו של ענין יליף מברייתו של עולם, וכל שכן סדר דמתניתין בערבית ברישא.

לכן נראה שהאב"א בא, לדעת התרצן, לאופן אחר לגמרי; והפירוש הנכון הוא כי התרצן דשמעתתא מתרץ בשתי אופנים כנגד שתי האליבות.

חדא, לדברי בית הלל, דכתיב "בשכבך ובקומך", שכן למדו מהאי קרא גם החובה לקרות בשעת שכיבה ובשעת קימה, וגם הסדר דמתניתין, בערבית ברישא. ועוד, אב"א יליף מברייתו של עולם, לדברי בית שמאי, גם חובת הקריאה בערב ובבקר, וגם סדר דמתניתין, דכתיב "ויהי ערב" ברישא.

⁴⁰. יטו ויקרו, לשון רבים. כך צ"ל, וכך היא הגירסה בתלמודא דארץ ישראל, ונ' יותר נכונה משום טעמא דשיטתם, שצריך שכל אחד יטו וכו'.

⁴¹. "בערב ובבקר" כצ"ל : אבל צריך עיון. דקסברי דאם דעת אקרא בזמנים דוקא, הוה קפיד בבקר תחילה כמו בקרבנות, נ' לי כך שמצוה לקיים גירסה ישנה בכל מקום.

אמנם, אופן הקריאה שניהם למדוה מהפסוק ד"ודברת במ"; בית שמאי דכתיב "בשכבך" שבא הכתוב לברר כי בעי שעת ערב דמקרי תו זמן שכיבה, ומשום הכי, מן הסברא הוא שבערב יטה לקרות, לקיים "בשכבך" שכיבה ממש, דאם לא כן, לימא קרא בערב ובית הלל לדרכיהון, "בשכבך" בשעה שדרכו של אדם (לשכוב) [לשכב], כל אדם כדרכו, משום "ובלכתך בדרך". שהתרצן סבר כדברי רב יחזקאל, (לקמן דף י:) "עשה כדברי בית שמאי, עשה, עשה כדברי בית הלל עשה" כלומר דשתי דעות שוות מעיקרא וכדיתבאר; ולכך אמר ואב"א, וצ"ל.

2

וטעמא דמילתא, ומלבד הסתרים שבסוד הפסוקים, כי סכנת הכפירה בענין דב' רשויות באה מב' סיבות. שלפעמים הסיבה היא פנימית, ולפעמים היא חיצונית.

א) - הסכנה הפנימית מתעוררת במה שאנו "שוכבים" ו"קמים". כי בשעת השכיבה או הקימה, אנו מרגישים בבת אחת חיי שתי עולמות הפוכים זה מזה בתכלית ההיפוך. שעולם הקימה הוא עולם הידיעה והבחירה; אמנם עולם השכיבה הוא עולם החלום וההכרח, כמבואר אצל חכמי האמת, ושני עולמות אלו שונים לגמרי כשינוי החיים והמות, שכך אמרו⁴² "שינה חד מס' במיתה". ומזה הנסיון מתעוררת הנבלה, ובא היצר של שתי רשויות, כאילו מפנימיות חיי האדם ממש; שרואה בלבו כאילו יש שתי שלטונות בעולמו הפנימי ח"ו, וזה דומה כאילו אין אלקים, כלשון הפסוק⁴³ "אמר נבל בלבו אין אלקים", פירוש משום עסקי לבו, אך כתיב⁴⁴ "עם נבל ולא חכם", משמע דאם חכם הוא אין הנבלה שולטת בלבו, ועל זה אמר ר' נחמן (לקמן ה.) "אם ת"ח הוא אינו צריך", פירוש אינו צריך לקרותו על המטה. שכל הרהורי לבו בדברי תורה, במה שהוא ת"ח, ואין לחוש כל כך על הרהור מינות, שהסכנה מוטלת בו דוקא בעולם החיצוני כ[ד]אמרי' לקמן (יב:): אחרי לבבכם זו המינות, אחרי עיניכם זה הרהור עברה, אשר אתם זונים, זה הרהור ע"ז, שהרהורי עריות מביאים האדם להרהורי ע"ז כמבואר בסוד "יין נסיכם"; ואומר "אשר אתם זונים" כי העריות הם דמביאים לעבודה זרה והיצר הזה מושך כחו מאחיזת העינים אף לת"ח, שהיצר של עריות לא נהרג לגמרי כנודע, אבל במה שהוא ת"ח, כבר

42. עיין לעיל הערה ל'.

43. תהלים יד, א; נג, ב - אחג

44. דברים לב, ו - אחג

השיג לדרגת יחוד הלב והיצר של ב' רשויות אין בו אחיזה פנימית כלל מצד המינות. לכך אמר רב נחמן "אם ת"ח הוא אינו צריך". ומה דאמר ר' יהושע בן לוי (שם) אף על פי שקרא אדם ק"ש בבית הכנסת, מצוה לקרותו על המטה, הני מילי לסתם אדם במה שרושם ההרהורים גדול הימנו, ולכך נקט לשון "אדם" בהדיא, ושפיר הולך ר' יהושע בן לוי לשיטתו, דהוה מקיש שכיבה לקימה, מה קימה סמוך למטתו, אף שכיבה סמוך למטתו (לקמן דף ד:). אמנם דקדק הבא לומר "מצוה לקרותו" ולא אמר "חובה", שכבר יצא בקריאתו בבית הכנסת אם קרא בזמנה, שהזמן הוא דגורם החובה, ולכן דרשו "בשכבך" בשעה שבני אדם שוכבים וכו' (ועוד יתבאר באורך בריש פרק ב', בענין והגיע הזמן אם כוון לבו יצא ע"ש). אבל אם קרא בבית הכנסת שלא בזמנה, ודאי עיקר המצוה על המטה כדפי' רש"י בריש מתניתין; ובזה יתיישב קצת מה שהקשו התוספות על פירושו, ע"ש.

אמנם, לדברי רב נחמן גבי ת"ח, אפילו דאין צריך לקרותו על המטה, שאין שם סכנה של מינות, בכל זאת, במה שהוא ת"ח, המזיקין באין אצלו בשעה שהתורה מסתלקת ממנו בזמן השינה, וצריך לבקש רחמים ולהלחם הימנו משום המזיקין. וזהו מה שאמר אביי אף ת"ח מיבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי, כגון בידך אפקיד רוחי וכו'. ועוד בעי לקרות ק"ש על מטתו כדר' יצחק כל הקורא ק"ש על מטתו מזיקין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף (לקמן ה.). אבל הני מילי בכונה להרוג את המזיקין ולא משום טעמא דב' רשויות, כלו' לצאת ידי חובתו מהפסוק ד"בשכבך"; לכן אמר רבי יהושע בן לוי "מצוה לקרות" ולא אמר חובה, וצ"ל. וראיה לזה, דאמר ר' יוסף מאי קרא? כלומר ⁴⁵ אל יעלה בדעתך שר' יהושע בן לוי היה דורש פסוק ד"בשכבך" כעין דעת בית שמאי, שכבר קבענו הלכה כבית-הלל, "בשכבך", בשעה שבני אדם שוכבים, דהיינו הערב, ואין עושים מצוות חבילות. דאם היה דורש הפסוק ד"בשכבך" היו כאן שתי מצוות; חדא החובה לקרות בערבית, ועוד המצוה שאמר מצוה לקרותו על המטה. אלא אמר ר' יוסף משום דכתיב רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה ⁴⁶ וכדדרש ריש לקיש לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע וכו' אם נצחו מוטב ואם לאו יקרא ק"ש דכתיב על משכבכם, כלומר, אף על פי שקרא בבית הכנסת, מצוה לקרותו שמא יגבר עליו יצרו הרע.

⁴⁵. צ"ל ר' יוסף, כי ר' יוסף הוא דאמר "עשה כדברי בית שמאי, לא עשה ולא כלום (לקמן יא:) ע"ש.

⁴⁶. ולמה פי' רש"י "על משכבכם", שנאמר בשכבך ע"ש במקומו.

הא כי לכל הני רבנן, פשיטא שחובת הקריאה מהפסוק דבשבבך היא משעה שבני אדם שוכבים, כלומר משתחשך ואילך, אמנם עוסקים הבא בטעמו של קרא, כלו' בטעמי ההלכה כדדרש במדרשי אגדתא כנודע לחכמי התלמוד. כי פשיטא דקרא בלשון שכיבה הוא; ומה דאמרינן בשעה שבני אדם שוכבים, דהיינו הערב, ובלבד דמקרי תו זמן שכיבה, הני מילי מדרש חכמים הוא לקבוע הלכה למעשה. לכן ודאי כי הלכה פסוקה היא שחובה עלינו לקרות הקריאה דבשבבך בשעת הערב ולא דוקא על המטה, דלא חלקו רבנן מעולם אלא לענין קביעות התחלת זמן הערב גבי מצוה זו דק"ש, כדחנן מאימתי קורין את שמע בערבין וכו'; אבל טעמא דמילתא היה אצלם ענין השכיבה במה שמעורר הסכנה הפנימית של ב' הרשויות, ולכן בעו בכל האליבות זמן דמקרי בו זמן שכיבה. הילכך, אם לא יצא ידי חובתו בקריאה שבבית הכנסת, כגון אם קראה שלא בזמנה, ודאי יוצא בקריאתו על המטה כדברי רש"י אף על פי שקורין אותו דוקא משום המזיקין, שחזרה החובה לעומק טעמא של [ה]הלכה משום דלא קרא בזמנה מעיקרא, שלדעת בית הלל אין כאן מעיקרא ענין של מצוות חבילות כלל, דהשתא לא קרא בבית הכנסת אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. לכן אני אומר כי האי סוגיין מחז' לדברי רש"י. ותודה לאל שחנני בזה, כי מתוך כך נתבאר טעמא דבית הלל מצד הסכנה הפנימית, דכתיב "בשבבך ובקומך".

ואם תקשה, אם כן למה קבעו חובת הקריאה בעת הערב ולא דוקא על המטה בהתאם לטעמה של מצוה, אין כאן קשיא. דפשיטא כי דרכה של חכמת ההלכה לקבוע אופן מעשה המצוות גבי הכלל של ישראל, ובעינן שיעור שוה לכולם דהא נצטווינו על הקריאה ואלו על השינה לא נצטווינו, וק"ל.

(ב) - והסכנה החיצונית שמביאה אדם לידי הכפירה של ב' רשויות, היא במה שבעולם הבריאה יש בו ב' תחומים, חד של יום וחד של לילה.

ורושם הרהורי ע"ז בא מאחיזת העינים בעת התחלת הערב או בעת התחלת היום, וכא' לקמן⁴⁷ אחרי עיניכם זו הרהורי עברה, אשר אתם זונים זו הרהורי ע"ז, ודע שכל ע"ז שבעולם סופה כתחלתה ערוה היא, שכך אמר ר' עקיבא⁴⁸ מנין לעבודה זרה שמתמאה כנדה וכו', לכן צריכין לקרות ק"ש; דהיינו להעיד ביחוד שם ה' בורא עולם, מדכתיב "ויהי ערב ויהי בקר" ממש. ולכך אמר התרצן "יליף מברייתו של עולם", כלומר דבר זה שנצטווינו בו להעיד ביחוד

47. ברכות דף יב/ב.

48*. שבת ריש פרק ט'.

שם ה' צפרא ורמשא, בא ממש מברייתו של עולם; שענין הבריאה הוא סוד האות ב' כמבואר אצל החכמים בכמה מקומות ובפרט בספרי המהר"ל ז"ל. שענין ב' רשויות נמשך מענין הבריאה כעין הכלל הידוע מיעוט רבים ב', והבן.

דאלו אמר התרצן "ואב"א דכתיב ויהי ערב ויהי בקר וכו'" הוא אמינא דדעתו לתירוצי הסדר דמתניתין דוקא. אלא אמר "ואב"א יליף מבריתו שך עולם, דכתיב וכו'", משמע דבגופו של ענין קאי.

וכאלו רמזו למעשה אברהם אבינו ע"ה, שסכנת הע"ז החיצונית באה ממשלת השמש יומם, וירח בלילה⁴⁹. ודוקא בזמן התרי נשפי צריך להכיר אמיתת הבורא ולהעיד ביחודו. ולכך בעו למידק מאימתי מוטלת החובה, דאם קרא קודם לכך לא עשה ולא כלום, משום דעדין אין צורך בדבר, וזהו "יליף מברייתו של עולם" שהעולם נברא מחדש בעת הכיר אאע"ה את בוראו, כדדרשו על הפסוק ד"בהבראם"⁵⁰; כלו' עתידה חובה זו להצטוות עלינו בתור "חובה" מעת קיימה אברהם אבינו ע"ה במדותיו ולא דוקא משאמרה משה רבנו ע"ה בפרשת ואתחנן וכדית' עוד. דנודע שהאבות שמרו המצוות כדרכם; ובפרט דבר זה יליף מברייתו של עולם, כלו' דבר זה בא מצד העולם במה שהוא נברא בבי"ת, וכדפ'.

אמנם באופן הקריאה, לדעת ב"ש, כל אדם יטו וכו', חומרה היא להם לקיים פשטא דקרא דכתיב בשכבך וכדפ'. כי שעת ערב של עולם ראויה להיות שעת שכיבה ממש לכל אדם, וצריך לקיים עליו מצבו של עולם דאם לא כן לא עשה כלום; פירוש, כאלו קרא בעלמא, כאדם קורא בתורה. ועוד יתבאר במקומו ענין החומרה דב"ש, בפירוש מעשה של ר' טרפון, י⁵¹ ע"ש.

49. בית המדרש חלק א', מאמר ג'.

50. בראשית רבה יב, ט'.

51. ברכות דף י/ב.

3

ולהבין כלל הדבר, הנה ידוע שברוב המקומות דעות בית-שמאי קדמו לדעות ב"ה, כדתנן בפרקים "מחלוקת ב"ה וב"ש", דמשמע כי בדרך כלל בית-הלל הם דחלקו על דעות בית-שמאי.

ולענין דדן הכי קסברין בית-הלל, כי מתקופת חכמים ואילך הסכנה העיקרית בענין הנדרש חזרה להיות הסכנה הפנימית; כלו' רושם הרהורי ע"ז הפנימית דהיינו המינות, משום הנס שהיה בימי עזרא שהיצר של ע"ז כמשמעו פסק מישראל בתקופת הפסק הנבואה; וכאילו לדעתם ע"ז ומינות היינו הך בתקופתם, והבן.

אמנם, לדעת בית-שמאי, דהוּו בדרך כלל יותר קרובים לצד המקרא, קסברין לקיים המצוות כאילו עדיין העולם בתקופת שלטון הנבואה ובכל התנאים השייכים לזה. וזהו שאנו אומרים בדרך כלל, הלכה כדברי ב"ה בעולם הזה, וכדברי ב"ש לעתיד לבא. והבן היטב, כי הענין שייך לדברים העומדים ברומו של עולם.

ולכן, התרצן פירש דעתו מעיקרא כדעת בית-הלל, שמסקנה הראשונה היא העיקר בכל מקום, כמבואר אצל חכמי התלמוד, ואומר "אב"א" וכו', לדעת היחידים, וצ"ל.

אי הכי, סיפא דקתני בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה, בערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה, לתני דערבית ברישא ?

אי הכי, פי', כי לבית-הלל אין כאן קושיא דהוּו סומכין על המקרא דבשכבך ללמוד החובה, ולדידיהו ענין סדר השכיבה והקימה, וענין סדר ק"ש חד הוא.

ואין להביא ראייה לסדר דמתניתין בערבית ברישא מ"ויהי ערב ויהי בקר" כי אם לתירוצי ל' ערב דמתניתין, כלומר: אם תקשה, דהניחא למתני ק"ש דשכיבה ברישא משום דכתיב בשכבך ברישא; אבל ק"ש דערבין תנן, שכבר דרשנו בשכבך בשעה שבני אדם שוכבים דהיינו הערב, וחזר הדבר לענין אחר דהיינו ערבית ושחרית, והשתא קשה משום דהוה ליה למתני דשחרית ברישא כדאשכחן בקרבנות בבקר תחילה. לזה משיב, יליף מברייתו של עולם דכתיב ערב תחילה, דמכיון דדרשינן בשכבך שעת ערב, פשיטא דשכיבה זו שכיבה של ערב וקודמת היא לקימה של בקר. אם כן, סיפא דקתני בשחר ברישא אין להקשות על בית-הלל כלל, דהרי מבואר שעיקר הסדר אצלם הוא סדר הקריאה.

אבל לדברי בית-שמאי, דקפיד אכל מילי, עדין קשה. ומשיב:

תנא פתח בערבית, והדר תני בשחרית, עד דקאי בשחרית, פריש מילי דשחרית, והדר פריש מילי דערבית.

מילי דשחרית: פי', מילי דברכות, וכן שואל בגמרא (לקמן דף י"א):

מאי מברך? אמר ר' יעקב אמר ר' אושיעא, יוצר אור ובורא חושך, ועוד אמר רבה, כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, ע"ש.

ופירוש הענין: מאי מברך? דילמא צריך לברך מעין ברכת התורה בעלמא, שקריאת שמע דבר תורה היא, דכתיב "ודברת במ" וכו', אלא אנו לומדים מדברי רבה כי הא דתנן "בשחר מברך שתיים" וכו', כך פירוש, שצריך להזכיר מדת יום בלילה וכו', שעיקר הכונה בקריאה זו, ליחד הב' מדות, דכתיב "שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד". ודבר זה, מטה בלי ספק לטעמא דבית-שמאי, דקא סברי ב"ש שענין החובה יליף מברייתו של עולם דכתיב "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" הלכך צריך להזכיר מדת יום בלילה וכו', בכונה ליחדם, דכתיב "יום אחד".

ומשום כי כונת מילי דברכות היא לפרש טעמי הקריאה, "כדי להזכיר וכו'", בהכרח הוה ליה למתני בשחר ברישא גבי הברכות, שסדר היום מתחיל מהחושך דכתיב "וחושך על פני תהום", ועדיין לא ראה האורה כדי להזכיר

מדת היום בלילה, שכן במעשה אברהם אע"ה, עסק בסיהרא ברישא, ועדיין לא הוה ידע דהוה מדה אחרת בעולם לממשלת היום; ועד למחרת בעת הערב הבין דאיכא בורא אחד, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור. לכן פשיטא דהוה ליה למתני של שחר תחילה שאז כבר יצא מתחומו של חושך, ואפשר לו להזכיר מדת לילה ביום, וצ"ל.

וזהו עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית, דהוה ליה לפרש מילי דשחרית ברישא, שכל עוד היה בערבית לא הוה ליה מקום כלל לפרש מילי דערבית. והדר פירש מילי דערבית, דהשתא יכול לפרש בהדיא. לכן שואל בגמרא: אלא, מדת יום בלילה היכי משתבח לה? אמר אביי, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, והיא בסוף הברכה, ואילו פותח שערים בתבונה דברישא בלשון סתום הוא, וכדפ' לעיל באופן הא' ע"ש.

פרק ב'

ענין עיכוב הכפרה

1

אמר מר משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרוצתן : מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה ? משעת צאת הכוכבים! לתני משעת צאת הכוכבים?! מלתא אגב אורחיה קא משמע לן: כהנים אימת קא אכלי תרומה ? משעת צאת הכוכבים ! והא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא; כדתניא: "ובא השמש וטהר" ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה. והא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא.

תוס' שם: וא"ת הא תנינא חדא זימנא במס' נגעים (פ' י"ד) ומייתי בהערל (דף ע"ד): העריב שמשו אוכל בתרומה: וי"ל דרגילות של משניות לאשמועינן בקוצר אף למה שמפורש כבר.

ודברים אלו צריכים ביאור, דאמאי אשמועינן ב"קוצר" במתניתין דכפרה לא מעכבא? דלכאורה הוה אמינא בסתמא: כהנים, אימת קא אכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים! אי נמי קורין את שמע בערבין משעת צאת הכוכבים, וכדפ' רש"י שהיא בגמר ביאת השמש, דכתיב גבי כהנים: "ובא השמש וטהר" !

אבל הגמרא היא דמפרשת בהדיא דהא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא! ונ' דאין כאן ענין של "לשון קצר" גרידא, אלא ענין של לשון נסתם וחתום. דאם לא כן, לא הוה ליה לתרצן להאריך בזה, לאשמועינן כי באו ללמוד ענין דכפרה לא מעכבא, ולא דוקא ההוא זמן דאכלי כהני.

וכי מה ענין שמיטה אצל הר סיני? דענין של "לשון קצר" בא לרגילות בהו חדא הלכתא ולא בשני ענינים רחוקים זה מזה; אם כן, בהכרח דיש כאן צד שוה לענין אכילת התרומה לכהנים שנטמאו וטהרו, ולענין קריאת שמע בערבין, במה שכפרה לא מעכבא. וצריך ביאור.

לכן אני אומר כי חובה היא למתלמדים לדקדק כל צרכם בלישנא דהאי סוגיא ובדברי התוספות, וכן נ[ראה] לי בע"ה:

והא קמשמע לן דכפרה לא מעכבא

באכילת תרומת הכהנים קאי ולאשמועינן לקריאת שמע של ערבית נמי; דאי תנא "משעת צאת הכוכבים", ה"א חדא בלבד, דהיינו ששיעור הזמן שוה לקריאת שמע ולאכילת התרומה, ולא הוינא יודעים לטעם מה השוה השיעורים. אלא תנא "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן" ובשעת הערב, וזאת אומרת דכפרה לא מעכבא; פירוש הדבר, כמו שכפרא לא מעכבא לאכילת התרומה לכהנים שנשמאו וטהרו מטומאתם כדתניא "ביאת שמשו מעכבתו וכו'", כך כפרא לא מעכבא לק"ש, של ערבית נמי. ולכך אמרו בסתמא "והקמ"ל דכפרה לא מעכבא" דאם לא כן "מעכבא מלאכול בתרומה" הל"ל. דגבי אכילת התרומה גופא, תנינא ליה במסכת נגעים ואגב אורחיה ובדרך דבר בתוך דבר הביא זה הכלל גבי ענין ק"ש של ערבית נמי, דרגילות המשניות לאשמועינן בקוצר אף למה שמפורש כבר, כדפי' התוס'. אבל דעתם בזה, כי אף על פי שמפורש כבר באר היטב במקום אחר דכפרה לא מעכבא מלאכול בתרומה והיה לו לת"ק לפרש דעתו בהדיא במשנה דידן לאשמועינן מה דבעי, בכל זאת לא הוצרך לזה, שבך הוא דרך המשניות לרמוז מענין לענין בגו ענין, לכך אמרו התוספות דרגילות של משניות היא לאשמועינן בקוצר "אף" למה שמפורש כבר. ועוד יש לדקדק במלת "כדתניא", כלו' כדתניא גבי אכילת התרומה דכפרה לא מעכבא, כך קמ"ל גבי (א)ק"ש; דאם לא כן, "דתניא" הל"ל.

וצריכא; שצריך להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום שצריך כוונת ק"ש הוא ליחד מדת הדין למדת הרחמים.

ובבוקר, הכונה היא להעיד כי מדת הדין שרשה במדת הרחמים שכבר יצא מלילה להכנס ביום ואפשר לו בלי ספק כי כבר ויהי בוקר ויזרח לו השמש וטהר גברא בסוד "חדשים לבקרים"⁵². אבל בערב קשה, כי הכונה בהפך להעיד כי מדת הרחמים היא דמתגלה במדת הדין; ודלמא כפרא מעכבא, שמא יגרום החטא ונמצא חייב מיתה בסוד "קטונתי מכל החסדים"⁵³?

לכן תלה זכותו באוכלי תרומה, ותנא "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן" לאשמועינן דכפרה לא מעכבא מלקרות, דאם לא כן צריך להתפלל קודם הקריאה כדר' יהושע בן לוי, דאמר "תפלות באמצע תקנום", פי' תפלת

52. איכה ג', כג.

53. בראשית לב, י'.

ערבית קודם לקריאת שמע. וטעמא דר' יהושע בן לוי, דגאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא, ולכך בעי תפלת ערבית קודם הקריאה.

והענין הוא, כי החטאים צריכים תיקון וכפרה. התיקון בא לתקן מה שהאדם קלקל בחטאו, והכפרה לכפר על מה שחטא. על כן, התיקון בא על המעשים, כלו' אם נטמא צריך לטבול בעת הפסק הטומאה כדי ליטהר כבראשונה; אולם הכפרה באה על נפש החוטא, ואין מקריבין קרבנות אלא ביום, כי מדת הרחמים היא דמכפרת, וזובח לאלקים יחרם.⁵⁴

ורצו בזה לברר כלל גדול בדרכי התורה ובחכמת ההלכה, אם אפשר לו לאדם לקבל שוב עליו עול עבודת הבורא מיד אחר התיקון, או דילמא כפרה מעכבא וצריך לשהות עד ממחרת בעת השלם כפרתו? ולצורך גבוה זה החליטו שזמן התחלת ק"ש של ערבית יתמנה משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, כי הכא עסקינן גבי קריאת הדברים המעידים בקבלת עול מלכות שמים, ומשום כי המשילו האדם בקריאתו לכהנים בעבודתם, הוצרכו לדקדק באיזו דרגא נתכוונן, ולכן נקט בגמרא דגבי אכילת התרומה דייקא כפרה לא מעכבא, כדא' ביאת שמשו מעכבתו וכו', כלו' דאפשר להשוות כלל ישראל לכהנים בדרגה זו, ולא למעלה, כלו' דרגת אכילת הקדשים. יוצא מזה בלי ספק כי הבא לאשמועינן דכפרה לא מעכבא, בק"ש קאי, וזהו "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן".

ובזה יש לפרש שנוי הלשון בין לישנא דמתניתין "נכנסים לאכול", ובין האליבות האחרות כגון "משעה שהכהנים מטוהרין" או "טובלים" וכו', כי על פי השכל, כיון שהתחילו הכהנים בעסקי אכילת התרומה יתקרי כבר זמן לילה, כי הטבילה באה לצורך האכילה כמובן.

אבל להני רבנן אין צריך להזכיר הענין דכפרה לא מעכבא, כי אם בקשר האכילה ממש, ולכך דקדקו ענין של טבילה או טהרה כי לענין התיקון קא סברי שכך פירש ר' נסים גאון, "דיש הבדל בין סתם ישראל לכהן, שהכהן חייב להביא קרבן על שנטמא, וישראל אינו חייב אלא לטהר בלבד אם נטמא, ואין עליו חטא בזה הדבר ולא אשמה, אלא אם כן עשה דבר שגורם לו אשמה ופשע, שנתחייב עליו להתכפר בקרבן, "ע"כ, ע"ש, ודעת בעלי הברייתות דאין לישראל בדרך כלל חטא או אשמה על שנטמא, אבל יש לו לטבול וליטהר כדפי' ר' נסים, ולכך דקדקו שעת טבילה או טהרת הכהנים דוקא. אבל לדעת התנא קמא, שהשיעור אצלו זמן צאת הכוכבים, דהיינו שעת

54. ע"פ שמות כב, יט.

האכילה, כדתנן "נכנסים לאכול", ודאי שהכהנים עצמן צריכין לא רק לתקן הטומאה בלבד, אלא לכפר גם-כן, ולכך הוצרכה הגמרא להוציא לאור הכלל דכפרה לא מעכבא בקשר ללישנא דמתניתין. אולם בברייתא, "משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן", הענין הוא, "סימן לדבר צאת הכוכבים", וזכאין מכל מקום בשעה זו, אם כפרה מעכבא אם לאו, אם יש להם מה לאכול אם לאו, כי על זה תנא ושייך, הא כי התנא קמא שינה גירסתו מגרסת ברייתא דסימן לדבר כדי לאשמועינן הענין דכפרה מעכבא בקשר לקריאת שמע דערבין כדפירשנו.

הלכך, יש ליישב פשטא דמלתא בדרך זו :

"מאימתי קורין את שמע בערבין? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן וזאת אומרת דכפרה לא מעכבא, סימן לדבר צאת הכוכבים".

□□□□□□□□

פירוש מהגאון אליהו זצ"ל

שוב, ראיתי כתוב בספר "יד אליהו"⁵⁵ מהגאון זצ"ל, דפירש על פי הנסתר:

מאי תרומה? תרי ממאה, והיחוד של שמע נגד שער החמשים, עם מ"ט אותיות של שמע ובשכמל"ו, ותרומה של יום נאכלת למלאכים, ושל לילה לנשמות שהוא הבהן כנודע, דכפרה לא מעכבא כיוודע שהנשמה אוכלת תרומה קודם שנשלמה כפרתה ע"כ.

הא לדידיה הכלל דכפרה לא מעכבא עולה לענין ק' של ערבית. כי באכילת תרומה למלאכים בשל יום, לא שייך ענין כפרה כלל, דאין שם שום ענין של חטא או עון, אלא נותנים רשות זה לזה להקדיש. ולמה רמז הגאון בסוד שער החמשים, לנ' שערי בינה נתכוון, שבהם מתקנים הנ' שערי טומאה כנודע, ונקט מ'ט אותיות עם יחוד של שמע, כי טמ"א עולה נ', והשלמת תקונו בשער החמשים, בסוד דבר "אחד" דאמר ר' עקיבא בשעת פטירתו. וזהו תרומת"ן ולא תרומת דמאי של עמי הארץ, כד' המפורשים. ודבר זה מטה שפיר לדרכנו בפירוש דעת ר' אליעזר במתניתין "עד סוף האשמורה הראשונה", דבעי כהן חבר אוכל תרומה בטהרה ודאי: הלכך נקט סימן דחמור נוער וכדפי', שבני יששכר יודעי בינה לעתים יעו"ד.

והא לך ביאור לשון הגר"א, ברמזים פשוטים ובקצרה.

תרי ממאה: פי תרי מנות משום שתי המדות, חסד לימין וגבורה לשמאל, ולכך בערב שהוא במדת הדין צריך שיטה, לדעת בית-שמאי, ופירש רש"י "על צדו" (לקמן דף ל"ב) משום מטה כלפי חסד. (ועוד יתבאר במקומו, דאמר ר' יוסף "פרקדן לא יקרא ק"ש וכו', ומה ענין ר' יוחנן שאני, מצלי וקרי, דבעל בשר הוה, ע"ש י"ג:).

וה' החסדים וה' הגבורות שרשם נכללים בעשר שבבינה ביחוד גמור של נ' השערים, וזהו תרומתן של יום ותרומתן של לילה.

תרומה של יום: רום מעלת מצוות עשה המתעוררים מאהבה, שממצוות האדם ניזונים המלאכים כנודע.

55. חידושים על מסכת ברכות, ורשא תרמ"ב, וביאורים והערות בנגלה ובנסתר מלוקטים מחיבוריו, ירושלים חש"ד. וראה גם: ביאורי אגדות על מסכת ברכות וב"ק ופ"ק דמגילה, ארץ-ישראל תשל"א.

תרומה של לילה: רום מעלת מצוות לא תעשה המתעוררים מיראה, נאכל לנשמות וכדיתבאר, בסוד שב ולא תעשה, הלכך זמנו בלילה.

שהוא הכהן: פי', כי ישראל נותן ללוי, ולוי נותן לכהן, וכמו כך הנפש נותנת לרוח, והרוח נותן לנשמה⁵⁶, ונקראת כה"ן. הה"ד "אלקי נשמה שנתת בי טהורה היא" והכהן חייב כפורים אם נטמא, וכן הוא אומר "וכל אשר תתן לי, עשר אעשרנו לך". לך קרינו, דדעתו בבינה כמפורש, ודרשו חכמינו בזה כי יעקב אבינו קדש ב' בניו, חד לוי, וחד יששכר. וכל אשר תתן לי, ל"י, לעשר דזעיר, עשר אעשרנו, שהעשר וזעיר מאה הם כנודע, וישראל נותן ללוי וכו'. כ"ל בגי' ו', ותמורתו ל"ך, כ"ל נוטריקון כבד, מרכבה לנפש, לב מרכבה לרוח. וסימנך מלך שהמוח מרכבה לנשמה. שהנשמה אוכלת תרומה קודם שנשלמה כפרתה: מיתה היא דמכפרת. וכתיב "אמרו צדיק כי טוב, כי פרי מעלליהם יאכלו"⁵⁷ ומקשינו, וכי איכא שבר בהאי עלמא? אלא צדיק טוב פ' טוב לבריאות⁵⁸ ועסיק במצוות שאוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא, ובפרט, צדקה תציל ממות כעין סוד הפסוק⁵⁹ "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" פ' חטאת, קרבן כפרה⁶⁰ שענינו שם כי הנותן צדקה לשם כפרה נקרא צדיק גמור, והרי מבואר כי הנשמה אוכלת תרומה קודם שנשלמה כפרתה.

אמר הגאון: מלאכים ל' רבים, וכן הוא. ואומר ותרומה של לילה נאכלת לנשמות. ל' רבים, שהוא הכהן, ל' יחיד, ואין להגיה, כי סתרא גו סתרא קא מפרש, שכבר אמר המרח"ו בשער הגלגולים בשם רבו האר"י זצ"ל, על סוד הפסוק⁶¹, "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו", על מה דכתיב יאכלו ל' רבים, דלאו דוקא נשמת הצדיק אוכלת מיגיע כפיו, אלא כל הנשמות שמאותו השורש ואשר עדיין צריכין תיקון באיזה פרט מהמצוות האמורות בתורה, ועדיין לא נשלמה כפרתם, נהנין מתורת הזה ומזכות מעשיו, ובפרט

56. ועיין שערי אורה, שער א' דף ו'.

57. ישעי' ג', י'.

58. ע' בקידושין דף מ/א.

59. משלי פרק יד, לד.

60. ע' בריש בבא בתרא דף י'.

61. ישעי' ג', י'.

בשעה שעוסק בתורה לשמה. וזהו "חש בראשו יעסוק בתורה" וסוד "צדיק טוב לבריאות"⁶² סודו כפשוטו. ודו"ק היטב בלישנא דרש"י פירושו במתניתין:

כהנים שנטמאו, וטבלו, והעריב שמשם, והגיע עתם לאכול בתרומה.

הא לך פירוש "אכול בתרומה" כלו' אכול בתרומת הכהן שאוכל תרומה, מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה בלא הב', דבנגלה קאי, ולישנא דמתניתין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומת"ן, ל' הנסתר במשמע.

תרומה של יום למלאכים, ושל לילה לנשמות. והנשמות ממעל למלאכים, כנודע. וזהו כפילות הלשון בפסוק דאיוב (ל"א, ב') "מי יודע חלק אלק ממעל, נחלת שדי ממרומים" "מי" שם בינה כנודע. והא לך פירוש סוד "חלק אלק" דהיינו מנה ונחלה. שרבים כשלו בזה ונפלו בסכנת המינות החמורה שבכולן רח"ל.

62. קידושין שם.

פרק ג'

ענין צאת הכוכבים

וממאי דהאי "ובא השמש" ביאת השמש הוא, והאי "וטהר" טהר יומא? דילמא ביאת אורו הוא, ומאי "וטהר" טהר גברא? אמר רבה בר רב שילא, אם-כן, לימא קרא "ויהר", מאי "וטהר" טהר יומא, כדאמרי אינשי, איערב שמשא ואדכי יומא. במערבא, הא דרבה בר ר' שילא לא שמיע להו ובעו לה מיבעיא: האי ובא השמש ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר? טהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר טהר גברא? והדר פשטו ליה מברייתא, מדקתני בברייתא, סימן לדבר צאת הכוכבים שמע מנה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר? טהר יומא.

דילמא ביאת אורו? פ' רש"י:

שיאור השמש ביום השמיני ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו ואחר יאכל.

ובענין זה פירש גם כן הרמב"ם ז"ל בפירושו על המשנה: ורצה לומר במה שאמר "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן", משעה שיכנסו כהנים טמאים שטבלו, לאכול בתרומתן. וזה לא יהיה אלא אחר כלות היום כאשר אמר הכתוב בכל מי שיטהר מטומאתו "ובא השמש וטהר, ואחר יאכל מן הקדשים" ושהצריכו לומר משעה שהכהנים נכנסים, ולא אמר מצאת הכוכבים, ואף על פי שהעת אחד, להועילנו תועלת מתוך דבריו. והוא, שכהן טמא כשיטבול מותר לו לאכול בתרומה אחר ביאת השמש, ואם עדין הוא מחוסר כיפורים, והוא שתהיה טבילה זו אחר השלמת הזיבה או הצרעת. שלא תאמר⁶³ לא תעלה לו טבילה עד שיקריב קרבנות הראוים לו ממחרת. והודיענו שמותר לו לאכול תרומה קודם שיקריב אותן הקרבנות, שלא הקפיד באכילת התרומה אלא על ביאת השמש, לא על הבאת הכפרה. ע"כ לשון החריזי.

ובכל זאת, הקשו התוס' קושיא עצומה על פירושו של רש"י. ודבריהם נאמרו על שם הרשב"ם ז"ל.

דילמא ביאת אורו הוא: פי' רש"י: עד שיזרח אורו של יום השמיני. ומאי וטהר טהר גברא, שיטהר האיש בהבאת קרבנותיו.

63. עיין תרגומו החדש של הרב קאפח. אחג

ותימה לפירוש, לפרוק אהיה דהערל (דף עד) : דהעריב שמשו אוכל בתרומה וכו' מנלן דביאת שמשו הוא. ועוד היכי מצי למימר דמיירי בזריחה? דאי בזריחה הוא, הוה מצי למכתב בקרא "וזרח השמש וטהר", כמו ממזרח השמש, או לשון יציאה כמו "השמש יצא על הארץ"⁶⁴. ונקט בקרא ובא השמש אלמא דהיינו שקיעת החמה, ועוד דבסמוך קא מבעיא ליה האי ובא השמש אי ביאת אורו הוא ופשיט מברייתא סימן לדבר כצ"ל זכר לדבר וכו'. תפשוט ממתניתין (דנגעים פ' י"ד) העריב שמשו אוכל בתרומה, אלמא דהיינו ביאת השמש.

וי"ל דהכי פי': "ובא השמש וטהר" ביאת שמש הוא ממש? ומאי "וטהר" טהר יומא; דהיינו ביאת הכוכבים? דילמא ביאת אורו הוא דהיינו תחילתה של שקיעת החמה והוא תחילת הכנסתה ברקיע ועדין יש שהות ביום חמש מילין עד צאת הכוכבים ומאי "וטהר" טהר גברא?

והשתא, למתניתין דהערל לא קשה מידי, דמצי למימר העריב שמשו, דהתם היינו ביאת אורו, ואף מהתם לא תפשוט דהיינו צאת הכוכבים. משום הכי איצטריך לאתויי הכא הברייתא דצאת הכוכבים, ע"כ.

ולכאורה דברי תוספת זו נראין יותר מדברי רש"י, אף כי בלי ספק פי' מקובל מקדמונים היה לו לרש"י, דהא הרמב"ם פירש כמותו.

אך, ובמחילת כבוד הרשב"ם, יש להקשות עליו מכמה ספקות:

דלפי פירושו, "טהר גברא" היינו בטבילה, ואינו נכון. דאם-כס רבה בר רב שילא הוה ליה למימר לימא קרא "וטיהר" פי' שכבר עלה מן הטבילה; דהא אמרת כי "ביאת אורו" פירושו תחילת שקיעת החמה, ומותר לו מיד לאכול בתרומה, לפי המסקנה דביאת אורו כדפירשת! אם-כן מאי "וטיהר"? ואי אפשר לומר דהא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, דהא כתיב בגמרא בסמוך, ומוכרח לפרש פרטי המימרא בעין כלל הדבר.

ועוד, אם "ביאת השמש" משמעו גמר ביאת השמש כדבפירוש התוספות, תיבת "וטהר" שבפסוק נ' מיותרת, כי במה שאמר הכתוב "ובא השמש" ולא ובא אור השמש וכדומה, הרי טהרת היום אמורה מעיקרא לפי דעתם הם. ונ' דמשום הכי הוצרכו לשנות קצת נוסח הברייתא. שבברייתא כתוב "וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש, והאי וטהר טהר יומא", ואילו אמרו הם "וממאי דהאי ובא השמש וטהר וכו'". דאם לא כן, לא היה להם מקום כלל

64. בראשית יט, כג.

לפרש דעתם, משום מה שאמרנו כי תיבת "וטהר" שבפסוק נראית מיותרת, ולכן הוסיפו אותה בלשון הברייתא. שינוי כזה לא שינה רש"י בלשון הגמרא מדעתו.

ועוד, קשה לומר כי "ביאת אורו" משמע התחלת שקיעת החמה ברקיע. כי לפי סדר הלשון, השמש הוא דמסתלק תחילה ועוד נשאר מרשימת אורו ברקיע עד גמר ביאת השמש, דהיינו טהרת היום. ולפי פירושם הם היה להם להחליף הגירסא ועי' גירסת הגאונים בספר המאור (לקמן במהדורה הב'). עי' עוד בתוספות הרא"ש.

לכן, יש לומר דהאי "ובא השמש", ביאת השמש כמשמעו, כלו כל זמן דבין השמשות מעת התחלת שקיעת החמה עד צאת הכוכבים, דהיינו עד גמר אספת אורו. דאין רואין הכוכבים ביום משום רשומו של אור השמש דמעכב. וצריך שיסתלק אור החמה לגמרי ולא דוקא הכדור, כי עדין יש מאורו קצת, ונתנו שיעור בזה זמן מהלך חמשה מילין⁶⁵. אם-כן האי "וטהר" סימן הוא דנגמר העת דבין השמשות ולא מיירי על הזמן עצמו, אלא על הסימן שבא הזמן של טהרת היום מאור השמש, דהא נראין הכוכבים, וכדתניא "סימן לדבר צאת הכוכבים", פירושו, סימן לטהרת יום צאת הכוכבים הוא, ומאי וטהר טהר יומא. ומכאן דאין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה, אלא ביאת שמשו היא דמעכבת, ובלבד שלא יאכל קודם טהרת היום דהיינו צאת הכוכבים, דכתיב "ובא השמש וטהר", ונ' ראייה מהפסוק דכתיב⁶⁶ "וילן שם כי בא השמש" דלא דרשו הוא אמינא "ביאת אורו הוא" בקרא דכהנים אלא משום דכתיב "וטהר" דאפשר לפרש טהר גברא משום יתורא, דכתיב לעיל "כי אם רחץ בשרו במים". אבל פשיטא דבקרא דוילן שם, כי בא השמש משמע התחלת הלילה ומיקרי תו זמן שכיבה משום וילן שם. וזה ראייה לדברינן כי "ביאת השמש" משמע מעיקרא כל זמן דבין השמשות והאי "וטהר" מיירי על הסימן ולא על הזמן. דאם לא כן הוה מצי למכתב בקרא דידן "ויבא השמש וטהר" להורות לפי שיטת התוס' כי בהתחלת שקיעת החמה דוקא קא עסיק, כלו' גם יבא השמש וגם וטהר דהיינו גמר ביאתו. אבל אמר הכתוב "ובא השמש", משמע שכבר בא, ובעי סימן ד"וטהר" שיהיה ודאי וברור כי נגמרה ביאתו. שאי אפשר לכוכבים לצאת, קודם גמר ביאת השמש לגמרי, וכדיתבאר עוד בלשון הסתרים השייכין לענין דצאת הכוכבים, עי"ש. ומה ענין גמר ביאת השמש דמעכבת הכוכבים מלצאת, יתבאר לקמן.

65. פסחים צד/א.

66. בראשית כח, יא.

ולא עוד, אלא על מה שהוקשו דהיכי מצי למימר דביאת אורו מיירי בזריחה, דאי בזריחה הוא, הוה מצי למכתב בקרא וזרח השמש וטהר, או לשון יציאה וכדומה, יש לומר דלא זה מן הסברה.

דאם הוה מצי למכתב לשון זריחה או יציאה, לא הוה להם לחכמי התלמוד לדרוש כלל, כי לא היה מקום לספק, אלא דרשו משום ספק, כי משמעו הרגיל של מלת "ובא" כפשוטו בכל מקום חוץ מענין ד"ביאת השמש" דלכאורה מובנו הוא בהפך מפשטיה וברור כי יש דברים בגו, והסוד נודע למבינים. ועוד, האי "וטהר" להדרש הוא דאתא משום "כי אם רחץ בשרו במים" האמור לעיל, ותימה על דברי התוס' דתמהו על פירוש ביאת אורו לפי טעמו של רש"י דהא אמר ר' בא בתלמודא דארץ ישראל: כתיב "הבוקר אור, התורה קראה (לבקר אור) [לאור בוקר]"⁶⁷ משמע כי באומרם "דילמא ביאת אורו הוא" לאור בוקר נתכוונו כדפי' רש"י.

ועוד, הא דתניא "ובא השמש וטהר, ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה וכו'". דרשה היא על הקרא דידן, ללמוד דאין לו לכהן לשהות עד שיביא קרבן כפרה, ובעי ביאור למלת "וטהר" בזו הדרשה. וזה מחזק בלי ספק לדברי רש"י, דהכי פירוש הדבר: "וממאי דהאי ובא השמש דמעכבתו מלאכול בתרומה ביאת השמש הוא, והאי וטהר בעי סימן דצאת הכוכבים? דילמא בעי הבאת הקרבן והאי ביאת השמש ביאת אורו הוא?" אבל מדאמרו ואין כפרתו מעכבת וכו'. הא כי ביאת שמשו הוא ממש, והאי וטהר בעי סימן ברור לגמר ביאת השמש, ופשטו ליה מהברייתא סימן לדבר צאת הכוכבים. ובמה שאמרו ואין כפרתו מעכבתו וכו', ודאי דקא סברין דאפשר לפרש ה"וטהר" לענין הכפרה כדאמר רש"י, ולא כדברי התוס' כלל, שלדעתם שייך לענין הטבילה.

ועוד, סיפא דקרא "ואחר יאכל מן הקדשים, כי לחמו הוא" מסייע שפיר לדרבי רש"י, דיש לומר כי האי "כי לחמו הוא", בא להקדים זמן האכילה; כלו' "ובא השמש, משום וטמא עד הערב, וטהר, שיהיה ברור דלילה הוה, ומיד אחר-כך יאכל מן הקדשים. שמא תאמר דבעי להקריב קרבנותיו משום "קדשים" וצריך כפרה תחילה, ת"ל כי לחמו הוא ואין לדחות עד למחרת".

הרי מבואר בע"ה, כי דברי רש"י צודקים בלי שום ספק, ודילמא דרכו של הרשב"ם ז"ל, לחלוק על דברי רש"י, משום להגדיל תורה ולהאדירה, ואין להכניס ראש בין ההרים. אבל תורה היא, ומצוה לנו ללמוד כדבעי.

67. ירושלמי ברכות ד/א.

אמנם, לפי הנסתרות דברי שניהם צודקים גם יחד. ואיכא הבדל בין הספירות דעגולים ובין הספירות דקו היושר ב"ה כנודע.

והכי פירוש לשון הגמרא בע"ה:

וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש הוא, פ' הפרצוף, והאי וטהר טהר יומא? פ' העגולים, דנודע כי הפרצוף של הת"ת נקרא בשם "שמש" כדאיתא במדרש⁶⁸, אמרו מלאכי השרת בא השמש בא השמש, אתא שמשא אתא שמשא, עי"ש. וקודם השבירה הספירות דעגולים נקראות בשם יום, כמבואר בכמה מקומות.

והכי פירוש הענין: אלימא דאם יבא הזעיר אנפין אז נעשה התיקון דעגולים במקומם וחזר הדבר כמה דהוה קודם השבירה, והתיקון מתתא לעילא. או דילמא ביאת אורו הוא, פ' תוספת אור דעגולים דבינה, ומאי וטהר טהר גברא, פ' תיקון הפרצוף דז"א, כלו' שאדרבה, אם בא תוספת אור מעליון בתחתון אז התחתון יתתקן? ולכך פירש רש"י שיאור השמש ביום השמיני דהיינו בבינה כמפורש בתיקונים⁶⁹, ויטהר האיש עצמו וכו' פ' תיקון העצמות דז"א. ובדברי התוס' הדבר שוה:

וממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת השמש הוא ממש, פי הפרצוף, והאי וטהר טהר יומא, פ' העגולים. דילמא ביאת אורו הוא, תוספת אור העגולים כמפורש, ומאי טהר טהר גברא בפרצוף? והענין אצלם מטה ולא מטה [מטי ולא מטי (?)] כי על דבר עיכוב הכפרה תנא ושייר.

אך, בנגלה דברי רש"י עדיפין, וזכות תורתו (יגן) [תגן] עלינו, דכפרה לא מעכבא, וסימן לדבר צאת הכוכבים, אור שבליה.

68. בראשית רבה פרשה סח, פסקה י'.

69. תיקון כא (?).

פרק ד'

ענין עני וכהן

ורמינהו : מאימתי קורין את שמע בערבין, משהעני נכנס לאכול פתו במלח עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו. סיפא ודאי פליגא אמתניתין : רישא, מי לימא פליגי אמתניתין ? לא, עני וכהן חד שיעורא הוא.

משהעני. רש"י :

שאין לו נר להדליק בסעודתו

כלו', שעת הכנסת העני לאכול פתו במלח היא התחלת זמן עסקי הלילה, דכיון שהעני נכנס, סימן הוא שנפתח תחומו של לילה משום דאין לו נר להדליק, וכאלו לילה הוה לענין אכילתו. ומשמע כי האי שיעורא דעני קצת קודם לחשכה, דהא אמרת שאין לו נר להדליק, ומשום הכי מתחיל לאכול סעודתו קודם צאת הכוכבים, דהיינו שיעורא דכהן לפי שיטת הת"ק אליבא דחכמים סימן לדבר צאת הכוכבים.

ואם תקשה, דלקמן פריך בגמרא מסתברא דעני מאוחר, פי' שיעורא דעני מאוחר הוא לשיעורא דכהן, לא קשיא, דהתם מאוחר הוא לשיעורא דר' יהושע משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. אבל מוקדם הוא לשעת אכילת התרומה. אם כן, שפיר צריך למחוק מלת (לכולם) בדברי רש"י לקמן הי מנייהו מאוחר, רש"י :

דעני או כהן

דודאי כי לשיעורא דכהן לפי דעת ר' יהושע קא סברין התם. שכך הוא בגמרא: ואי אמרת עני וכהן חד שיעורא הוא, ר' חנינא היינו ר' יהושע, שמע מנה שיעורא דכהן האמור התם דר' יהושע הוא, ולא דתנא קמא. וראיה לזה פה שפירש רש"י בעני וכהן חד שיעורא הוא, רש"י:

צאת הכוכבים, כלו דהכא עסיק בשיעורא דת"ק ולא בשיעורא דר' יהושע. ועי' לקמן.

סיפא: עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו, בא לאשמועינן דלדעתו זמן הקריאה בעוד שהעני אוכל לחמו ותו לא. שעת אכילת העני היא דוקא מקודשת לק"ש של ערבית. והענין, כמו שהכהנים מכפרים על ישראל, כן

הצדקה מכפרת דכתיב ⁷⁰ "צדקה תרומם גוי (וכו') [וגו']", וכל עוד שהעני אוכל עת לקרות יתקרי ותו לא. וקשא מדי, לא כר' אליעזר ולא כרבנן ולא כר' גמליאל. אם-כן, אמאי מקיים "בשכבך" כמשמעו? שאפילו ר' אליעזר דמקיים באשמורה הא' דוקא, עבודת כתר הראשונה של הכהנים המשמרים במשמרות הלילה, הרחיב השיעור לזמן ארוך. אולם דעת הברייתא בזמן אכילת העני ותו לא, צמצם כ"כ השעור?

לכן, ורמינהו, פ' דקשא ליה למה לא הזכיר במתניתין סיפא דאליבא דעני "עד שעה שהעני עומד וכו'", אחר כי הזכיר דעת ר' אליעזר דדריש נמי תחילת זמן שכיבה ולא כאליבא דהלכתא!

והענין, כי מארי דמתניתין דרשי להון "בשכבך" זמן שכיבה, אבל בעל הברייתא מקיים זמן התחלת הלילה דוקא, ולדידיה כיון שהעני סיים סעודתו מיד הולך לישון, דהא אין לו נר להדליק.

ותירץ: סיפא ודאי פליגי אמתניתין: דהיינו לא כר' אליעזר ולא כר' גמליאל, ולא כרבנן. ומקשה: אם כן, רישא, דהיינו תחילת הערב בעסקי הלילה מי לימא פליגא אמתניתין? דילמא לא, ועני וכהן חד שיעורא הוא לענין שעת האכילה?

לא, עני וכהן חד שיעורא הוא: פי רש"י, צאת הכוכבים. ופשיטא! אבל דעתו בזה, כי הכא לשיעורא דכהן לפי שיטת הת"ק קא עסיק, והכי פירושו: דילמא שיעורא דעני שוה לשיעורא דכהן, ולא בהפך, שיעורא דכהן שוה לשיעורא דעני. ופירוש הדבר: דילמא אפשר להשוות דרגת העני לדרגת הכהן: כלו', דילמא זכות הצדקה שוה ממש לזכות עבודת הכהנים באכילת התרומה. דאם אמרת דלא חד שיעורא הוא היה לו להביא האי לישנא נמי דמתניתין להורות כחו של ר' חנינא. ולכך, דילמא חד שיעורא הוא משום דלא הביא האי לישנא במתני?

ובדרך הנסתר: בתיקונים ⁷¹ כי האי המוציא במספר (צבאיו) [צבאם] ⁷², הוא המוציא לחם מן הארץ. דכתיב לחמו ניתן ⁷³, וכדפירש הכסא מלך ז"ל בשם

70. משלי יד, לד.

71. תיקון מ"ט ז"ל: ועוד המוציא דא המוציא לחם מן הארץ בגינה אתמר לחמו ניתן וכו'. ועוד המוציא במספר צבאם אלן רמ"ח תיבין דק"ש לכלם בשם יקרא כו' ועוד מרוב אונים דא עמוד' דאמצעית' אונים דיליה נצח והוד ואמיץ כח דא צדיק ע"כ.

72.* ישעי' מ', כ"ו.

האר"י: ועוד המוציא לחם הוא מלכות שהיא לחם של הז"א, לחמו, (לחם ה') [לחם ו'] ניתן ביחוד ק"ש [עכ"ל]. ועי' עוד מה שפירש[תי] בהקדמה הכללית ⁷⁴ על הפסוק "כי אם הלחם אשר (אמו) [הוא אוכל]". ועוד, מרוב אונים דא כהנאי, דאתמר ביה כהן און, ועוד, מרוב אונים דא עמודא דאמצעייתא, אונים דיליה נצח והוד, ואמיץ כח דא צדיק ע"ש.

ולכך שפיר דילמא שיעורא דעני אוכל לחמו בצאת הכוכבים נמי, דנודע כי העני רומז לצדיק יסוד עולם. ועיין בפרדס שער הכינויים פירוש נכון מהרמ"ק ז"ל כי היסוד אין לו אור מגרמיה עי"ש.

מאימתי קורין שמע בערבין, משעת שהעני נכנס לאכול פתו במלח.

תוספות :

תימה, עני גופיה מתי יתפלל? (וכי בעני כותי יהיה שיעורא ?), דהא אמרת זמן אכילתו היינו זמן קריאת שמע, וכיון שבא זמן ק"ש, אסור להתחיל בסעודה עד שיתפלל ברישא, כדתניא (לקמן דף ד') : וקורא ק"ש ומתפלל, ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. וי"ל דזמן תפלה הוי קודם לזמן סעודה, דלאו דוקא משהעני נכנס לאכול, אלא פורחא מעיקרא קאמר, שעד שיכינו לו סעודתו יקרא ויתפלל ע"כ.

דרשו תיבת "נכנס" וכך הוא גם-כן בתוס' הרא"ש, עי"ש.

ועוד, כתוב על זה בחידושי הרש"ש מווילנא, וז"ל :

פי', דדרך העני כשבא לביתו בעתותי ערב, והוא רעב וסעודתו לא הוכנה כי ביתו ריקן, אוכל פת במלח כדי לשבור רעבונו קצת, וסעודתו העיקרית עוד תתמהמה זמן לא מעט, עד שתלך אשתו לקנות צרכי הסעודה, ולתקנה ולבשלה, ובזה יתיישב מה שגמגמו המפרשים בזה, וקושית התוס' עני גופיה מתי יתפלל ? עי"ש.

ונראה דנקט רישא ליחוד פת במלח, וסעודה העיקרית ליחוד. ותימה על דבריו דהא גמרא מפורשת היא ⁷⁵ "שלא יהא אדם בא מן השדה, ואומר אלך

⁷³*. ישעי' ישע' ל"ג, ט"ז.

⁷⁴. לעיל דף ט'.

⁷⁵. ברכות דף ד/ב.

לביתי ואוכל קמעא וכו', אלא קורא ק"ש ומתפלל, ואוכל פתו ומברך!" ומכיון דאכל כזית לשבור רעבורנו קצת כדאמרת, הרי אכל קמעא, ונמצא עובר על דבריהם?

אבל מנהג מפורסם אצל היהודים להתחיל סעודתם באכילת פת במלח לברך על המוציא תחילה, וזהו משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח. פי' משעה שהתחיל העני בסדר סעודתו, והעיקר כדפירשו התוס' עד שיכינו לו סעודתו יקרא ויתפלל, ואין לגמגם על המפרשים.

ועוד, פירש המהרש"א ז"ל :

אבל אמתניתין דקתני משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, לא תקשי להו דהיאך יאכל אז תרומה, דאסור להתחיל בסעודה וכו' : די"ל דהכי קאמר : משעה שהכהנים וכו', דהיינו שמתרים לאכול בתרומה ואין להם טומאה עוד, ומיהו ודאי אסירי להתחיל בסעודה משום ק"ש. אבל משהעני נכנס לאכול פתו במלח וכו', משמע שאז דרכו לאכול כפרש"י משום שאין לו נר להדליק, ואהא קשיא להו שפיר מתי יתפלל וכו', ודוק ע"כ.

אבל קשה, דיש לומר כי אכילת התרומה עדיפה, שהיא מדאורייתא ודאי ואפשר לו לכהן לאכול קודם, ולכך לא הוקשו התוס' כהן גופיה מתי יתפלל, דאין כאן קושיא כלל, (וכהאי סברא עיין דרוש ארוך בזה בספר "בית משה חיים" מהרב מ"ח טריוואקס ז"ל, חידושים על מסכת ברכות, וארשא, תרנ"ז).

ועוד, האי משעה שהכהנים נכנסים לאכול, שעת אכילה היא ודאי ולא דוקא שעה שמתרין לאכול, דהא אמרת נכנסים לאכול, ולא כלישנא דברייתא זכאין לאכול, דמשמע טפי מותרין כדאמרת. ואם אמרת משעה שהעני נכנס, פי' עד שיכינו לו, האי משעה שהכהנים נכנסים בעי נמי ביאור לעצמו, ועדיין קשה אמאי לא פירשו התוס' עד שיכינו אדכהנים נמי, דאפילו שאין להקשות כהן גופיה מתי יתפלל, בעו למימר אדכהנים נמי עד שיכינו להם קורין ומתפללין, משום "נכנסים" דהשתא נראה כמיותר משום פירוש התוס' גבי עני.

וי"ל ודאי דאין להקשות גבי הכהנים, משום כי הא דאסריה הגמרא האכילה קודם הקריאה, גבי האדם בא מן השדה אמרוה בהדיא, ואינו דומה כהן הבא מן מקוה המים לאדם הבא מן השדה כלל. שהכהנים זריזים למצוות, ואין לחוש שמא חוטפתן שינה, ועוד מה דפי' התוס' בדף ד' :

וקורא קריאת שמע ומתפלל, פי', מכאן משמע שמשעה שהגיע קריאת שמע של לילה שאין לו לאכל סעודה עד שיקרא קריאת שמע ויתפלל ערבית.

הכי נמי בסתם אדם בא מן השדה בערב, משום דאיכא אונס שינה, אבל אדכהנים, זריזין במצוות הן כדאמרנו ולא חיישינן.

אם כן, מאי פירוש נכנסים לאכול? אלא פשיטא דכל שהיו בטומאתן היו מחוץ למחנה הטהרה, והשתא נכנסים במחנה, וק"ל.

שוב, ראיתי ב"קהלת-משה" והוא קונטרייס של מכתבים בין גאוני הדור והבית-חיים-משה הנ"ל, מה שהביא הרב שמואל בראך ז"ל דאיכא לדעתו ראייה מוכרחת להמהרש"א ז"ל מדברי רש"י בריש המסכתא, שכתב שם רש"י "כהנים שנטמאו, וטבלו, והעריב שמשם, והגיע עתם לאכול בתרומה", מדייק רש"י והגיע עתם, להורות דבאמת אין רשאי לאכול אז, רק הגיע העת כמובן עכ"ל.

וכנראה זה סותר טובא המהרש"א, למה שאמרו לעיל. ותירץ הבית-חיים-משה לדרכו, ממה שאמרו "העריב שמשו אוכל בתרומה" דשמעינן כן כי הכהנים מותרים לאכול בתרומה בשעת ק"ש, כי הלא זמן ק"ש הוא כשיעריב השמש, ובכך, הלא מפורש כי מותרים לאכול תרומה בהעריב שמש, הוא זמן ק"ש, ודוחק לומר דשם לא איירי מזה, עכ"ל. אבל לא השיב על הראיה מדברי רש"י, ועדיין עומדת במקומה כפי דעת הרב שמואל הנ"ל.

ול"נ פשוט, שאדרבה, דברי רש"י מוכיחין שהכהנים מותרין לאכול בתרומה בשעת ק"ש, אע"פ שלא כיוון רש"י כלל בהאי קושיא, שרש"י בא לפרש הלשון דמתניתין בכונת ביאור הגמרא כדרכו, ואומר: כהנים שנטמאו וטבלו, והעריב שמשם דכתיב וטמא עד הערב וכתיב ובא השמש, אבל מדכתיב "וטהר", בעו לשהות עד צאת הכוכבים, ולכך פירש רש"י והגיע עתם לאכול, כלו', והגיע עת צאת הכוכבים, ומיד ודאי אוכלין, שאינם רשאים לאכול כשבא השמש משום וטהר, ובעי סימן דצאת הכוכבים. ולכך אק"ש נמי בעי לשהות עד זמן דצאת הכוכבים והקורא קודם לכך לא יצא. דהילכך שואל במתניתין "מאימתי קורין" משום (הפסק) [הספק] דבין השמשות, דהוא אמינא דבעינן לקרות בהתחלה הערב דהיינו ביאת השמש ממש. אבל לא כיוון כלל למה שאמר הרב הנ"ל, אלא כאמרנו ובא עתם לאכול משום דכתיב וטהר. וק"ל.

אם-כס, עדיין דברי המהרש"א קשיין טובא, ומצוה ליישבן ישוב נכון, אך נפלאו ממני ולא יכולתי יכול.

משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח.

תוספות : עני גופיה, עד שיכינו לו קורא ומתפלל.

וקשה, דאלו שיכינו לו הרי מחמיצין ממצוה לכתחילה, דכיון שבא העני התחיל זמן ק"ש, והיה להם לקרות ! ויש להשיב בנקל דנשים הן שיכינו או עבדים, ופטורים. ודילמא מצות הקבלת פני עני דוחה, וצ"ע.

ובכל זאת זמן הכנת פת במלח דהיינו סעודת העני נראה קצר מדי ואינו מספיק כלל לעני עצמו לקרות ולהתפלל. ואם תאמר דקפיד דוקא זמן התחלת ההכנה, ואפשר לו לשהות כדבעי כדי לקרות ולהתפלל בכונה הראויה, אין בכך שיעורא כלום, שלא אמרנו משעה שהעני נכנס ללון או כדומה דמשמע זמן האכילה גופא טפל, אלא משעה שהעני נכנס לאכול!

ואם תאמר לאו דוקא פת במלח, אלא סעודה כמשמעו, כדתניא בסיפא ליפטר מתוך סעודתו, סעודה ממש, אמאי איקרי ליה עני אם אוכל כדרך כל האדם? והא דפירש רש"י שאין לו נר להדליק, מה פירוש הדבר שיהיה עני לענין הנר ולא לענין הסעודה? ועוד משנה מפורשת בפרקים⁷⁶, "פת במלח", כמשמעו! ואם תאמר דהתם גבי ת"ח תנן כדא', זוהי דרכה של תורה, אבל הכא גבי עני פשוט, שאני, ודינו כרוב בני אדם בסעודה, סעודה ממש. אם כן, בעל כרחך אמרת דרוב בני אדם ועני חד שיעורא הוא לענין הסעודה, ולכך הוצרך רש"י לפרש דייקא לענין הנר, אם כן אי-אפשר לו לשהות יותר מדי, דבעי לאכול קודם החשכה. וקשה כדאמרנו, שאין לו זמן מספיק לקרות ולהתפלל כדראוי. ואין לומר דעני נכנס מבעוד יום ממש, דהא אמרנו ששיעורא דעני מאוחר לשיעורא דכהן לפי שיטת ר' יהושע משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן דמשמע שכבר עלו מן הטבילה, וסמוך לחשכה הוה.

ועוד קשה, סיפה "עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו" מאי ניפקותא להלכה למעשה? לדידיה כבר קרא עד שיכינו לו, וזמנו משעה שמתחילין להכין סעודתו ותו לא, ואם תאמר צריכא לבעל הבית, שכל עוד שהעני אוכל, יש לו זמן לקרות, קשה, דילמא אין עני בביתו. לכן, בהכרח כי למעשה לא הוינו נצרכין אלא לרישא בלבד משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח, וכדב' התוספות משעה שמתחילין להכין סעודת ערב לעניים, כי בזה נקט סימן

76. אבות פרק ו' משנה ד'.

התחלת עסקי הלילה כדפירשנו לעיל, וכלומר משעה הידועה ממנהג המפורסם לעניים, ומיד יקרא, ותו לא. דילמא אין עני בביתו, שמא כבר העני עמד מתוך שולחן חבריה, ונמצא הוא עובר בזמן ק"ש, לפי האי סברא!

אלא בעל כרחך כי להשקפה עיונית קא מחזיק, דהשתא לישנת הנגלה קשה מידי, דאין מקום לפסוק הלכה למעשה מהאי לישנא, אפילו למי שאמרה, ועדיין אנו צריכין לרמוז בנסתרות.

לא, עני וכהן חד שיעורא הוא. ורמינהו מאימתי מתחילין לקרות ק"ש בערבית, משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות דברי ר"מ: וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים, קא סלקא דעתך דעני ובני אדם חד שיעורא הוא. ואי אמרת עני וכהן חד שיעורא הוא, חכמים היינו ר"מ, אלא שמע מינה עני שיעורא לחוד וכהן שיעורא לחוד.

לאו, עני וכהן חד שיעורא הוא ועני ובני אדם לאו חד שיעורא הוא.

והפירוש: מדתנא בתוספתא שיעורא דבני אדם בערבי שבתות אליבא דר' מאיר, ושיעורא דכהנים אליבא דחכמים, נוכל לומר תרי, חדא, שיעורא דעני ושיעורא דכהן חד הוא, או דילמא שיעורא דבני אדם ושיעורא דעני חד הוא, משום דלא הביא שיעורא דעני בתוספתא כלל. ואי קא סלקא דעתך דרוב בני אדם ועני חד שיעורא הוא, הרי בהכרח שיעורא דכהן לחוד ושיעורא דעני לחוד. אלא, לאו. עני וכהן חד שיעורא הוא, ועני ובני אדם לאו חד שיעורא הוא.

ועני וכהן חד שיעורא הוא? ורמינהו: מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין? משעה שקדש היום בערבי שבתות דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר משעה שהכהנים מטהרים לאכול בתרומתן. ר' מאיר אומר משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן. ר' חנינא אומר משעה שעני נכנס לאכול פתו במלח. ר' אחאי, ואמרי לה ר' אחא אומר משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב. ואי אמרת עני וכהן חד שיעורא הוא, ר' חנינא היינו ר' יהושע! אלא לאו, שמע מינה שיעורא דעני לחוד ושיעורא דכהן לחוד, שמע מינה!

והפירוש: שמע מינה: תרי, דאף על פי שבני אדם ועני לאו חד שיעורא הוא כדאמרת, דאם לא כן ר' חנינא היינו ר' אחאי, בכל זאת שיעורא דעני לחוד ושיעורא דכהן לחוד דאם לא כן ר' חנינא היינו ר' יהושע.

וקשה מידי, דלכאורה היה לו (לתירוץ) [לתרץ] מיד ברבי חנינא היינו ר' יהושע? ולמה לי כולי האי, דודאי כי האי קא סלקא דעתך דעני ובני אדם חד שיעורא הוא נראה כמיותר לגמרי.

אלא בא לאשמועינן עיקר גדול, דאי אפשר לומר דשיעורא דעני שוה לשיעורא דכהן אלא אם כן עני ובני אדם חד שיעורא הוא. והביא ראיה מהברייתא בתראה לומר שכל עוד שבני אדם לחוד ועני לחוד שיעורא דעני ושיעורא דכהן נמי לחוד.

ופירוש הדבר, בזמן שהמצב של העניים יהיה שוה למצב של בעלי בתים, היינו אומרים שזכות צדקה כזו שוה הוא לזכות אכילת התרומה, אלא, כל עוד שאין המצב כך, מדרגת הכהן לחוד ומדרגת העני לחוד. דיש לומר ודאי שדוקא אדם שהיה ביכולתו להיות עשיר, ומצב פרנסתו בחול כרוב בני אדם בערבי-שבתות, ואף על פי כן סובל חיי צער, איקרי עני לשם שמים! וזהו ענין עני ובני אדם חד שיעורא הוא, וק"ל.

ונ' ראיה לזה באגדתא לקמן דף ג"ב, ובשם ר' שמעון חסידא :

ביון שעלה עמוד השחר, נכנסו חכמי ישראל אצל דוד המלך ע"ה, אמרו לו, אדוננו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה, אמר להם, לכו ויתפרנסו זה מזה."

כלו' שיהיה מצב העניים שבכם כשאר בני אדם.

אמרו לו אין הבור מתמלא מחוליתו

וכדפירש רש"י, אם אין אתה מכין לעניים שבני מזונות ממקום אחר, אין אלו יכולין לפרנסם משל עצמינו, עי"ש. ומיד יועצין, ונמלכין, ושואלין וכו', כי המלחמה לצורך הלחם כנודע. ובא לרמוז שכדין היה לישראל להתפרנס זה מזה, ואז היה שיעורא דעני ושיעורא דבני אדם חד, ומיד שיעורא דעני ושיעורא דכהן חד, נמי! אבל ראו בחכמתן הם, שעדין ישראל נמצא במצב ארי שואג לטרף ממקום אחר, שעדין לא בא התבן המשביע כדראה ישעיהו הנביא ע"ה⁷⁷. וממילא מתגלים כל הבחינות והמדרגות בתוך העם בפקודיהם, הן כהנים, הן סנהדראות, הן שרי המלחמה, שכל צבאות ישראל כנגד צרכי

77. "אריה כבקר יאכל תבן"; פרק יא, ז', ופרק סה, כה.

הצבור הופקדו כנודע, דעיקר הצורך פרנסתו של האדם הקשה כברייתו של עולם, כנודע⁷⁸.

ועוד יתבאר בסמוך.

הי מניהו מאוחר? מסתברא דעני מאוחר, דאי אמרה דעני קודם, ר' חנינא היינו ר' אליעזר, אלא לאו ש"מ דעני מאוחר, ש"מ.

כלו', אפילו הכי, דהלכתא כשיעורא דכהן, מי מהם מאוחר, דעני או דכהן? והא לך קורא נעים ענין העיון של חכמינו בעלי הגמרא, שבנגלה לחוד אין צורך בדבר כלל, דהא כבר קבענו הלכתא כמתניתין, ומאי נפקותא אם זה מאוחר אם לאו?

אלא, כך פירוש הדבר: אם שיעורא דעני קודם לשיעורא דהלכתא, מאן דעבד קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות, דהיינו הק"ש, בכוונה דעני אוכל לחם הצדקה, לא עשה ולא כלום, ספק קרא מבעוד יום לפי שיטת ההלכה, וחזר הדבר בידו בקריאת התורה בעלמא, ולא עבד אק"ש כמשמעו!

אלא מסתברא דעני מאוחר, דאי אמרת דעני מוקדם ר' חנינא היינו ר' אליעזר, ש"מ דמאוחר. ומכיון דמאוחר, יש לומר דשיטת העני מתאימה קצת לדעת ההלכה, כי זמנה בתוך שיעורא דהלכתא, ויחיד המתכון כדעת ר' חנינא יצא מכל מקום, הילכך נקט הי מניהו מאוחר? כי עד השתא לא הוה מתרץ קושיתו לגמרי רישא מי לימא פליגא אמתניתין, דמשום הכי קשא ליה. דאם לא כן, הוה אמינא שכל מי שאין בכחו להשוות נפשו לדרגת הפרושים אוכלים חולין בטהרה, אינו יהודי חלילה. ולכך הוצרכה הגמרא להוציא לאור כלל גדול והוא כי מאן דעבד אק"ש בכונת העני, מאוחר הוא לשיעורא דכהן לפי שיטת ר' יהושה, לענין הטהרה, אף כי מוקדם הוא לשיעורא דכהן לענין האכילה גופא ודוק היטב.

ופירוש הדבר: כי לכל השיטות כונת העניים חביבה להון, כדתנן בפרקים ויהיו עניים בני ביתך⁷⁹, כי המניעים עצמן מהעושר מרבים דרכי השלום, וכתוב⁸⁰ "עולם חסד יבנה", אבל לא נקט כל כך שיעורא "דרוב בני אדם

78. מצאתי הרבה מאמרי חז"ל בתלמוד ובמדרשים המשווים פרנסתו של אדם להריון, לגאולה ולקריעת ים סוף, אבל בהשוואה לברייתו של עולם מצרתי רק את המימרה דשבת דף נג/ב: "קשים מזונותיו של אדם שנשתנו עליו סדרי בראשית".

79. אבות פרק א' משנה ד'.

80. תהלים פט, ג'.

נכנסים להסב", כי לא הוה כל כך חשיבא להון, הילכך לא דקדק נמי מי הוא בעל אלה הדברים, כי הנצרכין לפרנסה רבה מרבים דרכי המלחמה ודוחין הגאולה שתבא, כמבואר באגדתא דר' שמעון חסידא וכדפירשנו. וחייבים אנו לומר דבר בשם אומרו, ה"מ בדברים שמביאים גאולה לעולם.

ובהכרח כהן אוכל בתרומה קודם לעני אוכל פתו במלח, פירוש שמדרגתו עדיפא. משום ⁸¹ גדול מצווה ועושה משאינו מצווה ועושה.

דודאי שהכהן מצווה, אבל עני פשוט, עליו נתגלגל הדבר ואינו מצווה. והא לך פירוש דברי רש"י דאין לו נר להדליק בסעודתו. פירוש, שאין סעודתו מצוה, אבל אכילת התרומה מצוה היא, כלו', העני אינו מצווה להיות עני, ואפילו אם עני לשם שמים הוא, אין לו מצוה בזה אלא חסדים.

והענין הוא, דכתיב: "כי נר מצוה ותורה אור" דאהרן הוא דמדליק את הנרות, ואז יאירו הנרות, פ' כשהנר מצוה, אז התורה אור, ופירוש הדבר, כשהכהנים הם מורים הדרך, ובהעלותם הם את הנרות, אז אל מול פני המנורה הטהורה יאירו הנרות. שאף אל מול פני המנורה העילאה אשר אורה נצחית, יאירו הנרות התאבות, ואורם נכרת ואינה מתבטלת. וכך פירש"י במקומו במקרא ⁸², שצריך להדליק עד שתהא השלהבת עולה מאליה, ופשיטא שכך היא דרך הדלקה בעלמא! אלא בא ללמדנו עיקר גדול, כשההלכה נפסקה על פי מורי הדרך, אז תורתם מאירה מאליה ואינה צריכה עוד למי שאמרה, אבל דעות היחידים לפי שעתם הן, כמו קרבן הנשיאים ובפרט שלא יביאו אש זרה וזה ממש מה שאמר הקב"ה לאהרן ⁸³: "חייך [שלך] גדולה משלהן, שאתה מדליק ומטיב את הנרות". שכל ישראל רשאים לחדש ולהביא שמנה של תורה, ובפרט שכונתם לקדש, אבל אהרן הוא דמדליק ומטיב הנרות, ואז תורה אור, משום נר מצוה.

וחכמים אומרים: משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים ואע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר שנאמר: ואנחנו עושים במלאכה וכו'. מאי ואומר? וכי תימא מכי ערבא שמשא ליליא הוא, ואינהו דמחשכי ומקדמי, ת"ש והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה, ת"ש, וחיה לנו הלילה משמר ⁸⁴:

81. ע"פ קדושין לא/א ועוד מקומות.

82. במדבר ח', ב'.

83. שם.

84.* והיו לנו הלילה משמר וכו', כצ"ל.

פירש"י:

מדקאמר והיום מלאכה, אלמא האי דעבר מעלות השחר ועד צאת הכוכבים יממה הוא, וזכר לדבר איכא, דכל עת מלאכה קורא הכתוב יום.

ועוד, מדאמר והיו לנו הלילה משמר, מכאן שמשמרות הלילה מתחילים מצאת הכוכבים : אבל ראייה גמורה ליכא, משום [ד]כתיב והיו "לנו" וכו', ומשמע דלא בדרך הרגיל, דאם לא כן, והיו הלילה משמר והיום מלאכה, הל"ל, מאי "לנו", ואף כי אין לומר דאינהו דמחשבי ומקדמי, מדאומר בסמוך שם "לילה" ושם "יום", בכל זאת ראייה גמורה ליכא, דילמא הני מילי לענין בנין בית-המקדש דוקא, ול"ג משום דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן.

אמנם, התוס' פירשוה לאופן אחר לגמרי :

אף על פי שאין ראייה לדבר : פ', ראייה גמורה אינה, דהא לא מיירי התם לענין ק"ש, ולא הבינותי מה כונתם בפשט המאמר, דאם הפירוש הוא משום כי הפסוק ד"ואנחנו עושים" לא מיירי לענין ק"ש, אפילו זכר לדבר ליכא ! דהא אינו מיירי כלל לענין ק"ש !

אלא, כך פירשו בברייתא "משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן סימן לדבר צאת הכוכבים, ואף על פי דאין ראייה לדבר, פי דהאי "וטהר" ד"ובא השמש וטהר" בעי סימן דצאת הכוכבים, בכל זאת זכר לדבר איכא שנאמר וכו', דמיירי כאן שזמן התחלת הלילה המאוחר בכל השיעורים, צאת הכוכבים הוא. דמעיקרא אינו מתכון בברייתא גבי צאת הכוכבים דק"ש כלל, אלא לשעת אכילה התרומה לכהנים וכדפי'.

דאם לא כן, ה"ל למתני "מאימתי קורין את שמע בערבין, משעת צאת הכוכבים, שנאמר מעלות השחר עד צאת הכוכבים וכו', ואע"פ דאין ראייה לדבר זכר לדבר יש, דאומר, והיו לנו הלילה משמר וכו', וכדפירש רש"י. אלא כונתו לייחס הקורא ק"ש דשכיבה לכהן אוכל תרומה, ומשום כך קורא בשעה שהכהן נכנס לאכול וכו'.

ועוד, מה בכך אם הפסוק מיירי לענין ק"ש אם לאו? דהא במתניתין נמי מיירי מעיקרא לענין אכילת התרומה, דתנן, "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן". לכן נראה כי ודאי קא סברין לענין אכילת התרומה בברייתא נמי, וכדאמר לעיל : "והדר פשטו ליה מברייתא, מדקתני בברייתא סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, טהר יומא". ופשיטא דהאי "סימן לדבר צאת הכוכבים" הוה לדעתהון הפירוש של "וטהר". אמנם ראייה מן הפסוק ליכא, דאינו מיירי לענין אכילת התרומה, דמן הסברה אנו

לומדים כי צאת הכוכבים הוא הסימן של טהרת היום מאור השמש לגמרי, ולא מהפסוק עצמו; אף הכי זכר לדבר איכא, שנאמר: "ואנחנו עושים" וכו', כי לענין בית המקדש קא עסיק וק"ל.

אמנם יש לבארם בדרך רמז, במה שפירש המהרש"א על ענין תהלה לדוד ג"פ ביום עי"ש⁸⁵, "דעיקר לימוד תורה ביממה, כדאמרי' יזיף ביממה ופרע בלילה, דלילה אינו רק פרעון בעלמא, (שאמרנו) [ושאמר] לא איברא לילה אלא לגירסא ע"כ. דנמי לענין תלמוד-תורה היום הוא מסוגל למלאכה והלילה למשמר, וכדאמרינן גבי העוסק בתורה לשמה, כאלו בנה בית-המקדש בימיו. ובא הפירוש בנכון, שאף על פי כי הפסוק ד"ואנחנו עושים" אינו מיירי לענין ק"ש. ומשום הכי ראייה גמורה ליכא, בכל זאת רומז לענין תלמוד-תורה נמי. וזכר לדבר איכא. וק"ל.

85. על ברכות דף ד/ב.